

”אם למדת מרב אחד אל תאמר דיי”

השפעת יציאתו של ”אחר” לתרבות רעה על גיבוש תפיסת לימוד התורה

של רבי מאיר

יעל שלוסברג

מבוא

דמותו של ”אחר” - אלישע בן אבויה - היא מהדמויות המרתקות ביותר המאכלסות את ספרות חז”ל. אלישע בן אבויה, בן הדור השלישי לתנאים, אחד מארבעה שנכנסו לפרדס, לא יצא ממנו בשלום כחברו רבי עקיבא, אלא יצא לתרבות רעה. תיאור התפקוד והניסיון לברר את הסיבות שהביאו לצעד חריג זה מעסיקים רבות את חז”ל הן במקורות הארץ-ישראליים והן במקורות הבבליים, ואף חוקרים רבים בני זמננו! מאמר זה מנסה לבחון את שאלת ההשפעה של יציאתו של ”אחר” לתרבות רעה על גיבוש התפיסה של אופני לימוד התורה אצל תלמידו המובהק של ”אחר” - רבי מאיר.

רבי מאיר אומר: אם למדת מרב אחד אל תאמר דיי אלא לך אצל חכם (אחר) ולמוד תורה. ואל תלך אצל הכל אלא למי שהוא קרוב לך מתחלה, שנאמר: שְׁתֵּה מַיִם מִבוֹרְךָ וְנִזְלִים מִתּוֹךְ בְּאֵרְךָ (משלי ה, ט). חובה הוא לאדם שישמש שלשה תלמידי חכמים, כגון רבי אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא, שנאמר: אִשְׁרֵי אָדָם שִׁמְעֵ לִי לְשִׁקֹּד עַל דְּלֹתַי יוֹם יוֹם לְשִׁמֹּר מְזוּזַת פֶּתְחֵי (משלי ה, לד), אל תקרי דלתותי אלא דלת דלתותי כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך, אם שניהם כאחד טובים, שנאמר: בְּפִקֶּךָ זָרַע אֶת עֵצְךָ וְלָעֵרְבֵךְ אֶל פִּתְחֵךְ כִּי אֵינְךָ יוֹדֵעַ אִי זֶה יִקְשֶׁר הִזָּה אוֹ זֶה זֶה וְאֵם שְׁנֵיהֶם קָאֶחָד טוֹבִים (קהלת יא, 1).

(אבות דרבי נתן, נוסח א, פרק שלישי הלכה ו)

במשנה זו עוסק רבי מאיר בדרכי קניין התורה וקובע כמה כללי יסוד: הראשון שבהם הוא כי לא די לו לאדם ב”עשה לך רב”² אחד. לימוד תורה על כל רבדיה מחייב נקודות מבט שונות הנקנות מחכמים שונים,

1 בירושלמי מובא הדיון בדמותו במסכת חגיגה ב, א, עז ע”ב-ג”ג במסגרת דיון בדברי המשנה ”ולא במרכבה ביחיד”, ובבבלי מובא דיון רחב מאוד בדמותו במסכת חגיגה יד ע”א – טו ע”ב. בשני המקורות נפתח הדיון בברייתא ”ארבעה נכנסו לפרדס”, עיין בנספח למאמר. בבבלי מוקדש ל”אחר” גם דיון קצר בקידושין לא ע”ב ובחולין קמב ע”א (ראה להלן בהמשך המאמר). לסקירת מחקר חלקית עיין להלן הערה 12. כל המובאות מהירושלמי הן עפ”י מהדורת זוסמן שעפ”י כ”י ליידין, הוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס”א, עמ’ 783–785.

2 ידועים דברי יהושע בן פרחיה במסכת אבות האומר: ”עֲשֵׂה לָךְ רַב וְקַנְה לָךְ חֵבֵר וְהָיוּ דָן אֶת כָּל הָאָדָם לָךְ זְכוּת” (אבות א, 1), וכן דברי רבן גמליאל: ”עֲשֵׂה לָךְ רַב וְהִסְתַּלַּק מִן הַסֶּפֶק, וְאֵל תִּתְּרַקַּה לְעִשָׂר אֲמִדוֹת” (שם א, טז). הרמב”ם, וכן רבי עובדיה מברטנורא, מסבירים שדברי יהושע בן פרחיה מכוונים ללימוד תורה, ”שלא ילמוד היום מאחד ולמחר מאחר” (רמב”ם, פירוש המשניות, אבות א, 1), ואילו דברי רבן גמליאל מכוונים להוראה, כדברי הברטנורא: ”אם בא דין

ומחייב יצירת אפשרות של עימות בין תפיסות וגישות שונות בתורה.³

הכלל השני מסייג את הראשון וקובע כי "אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ".⁴ על האדם ללמוד אצל מי שהוא מרגיש אליו שייכות; אצל מי שדרך הלימוד שלו היא בבחינת "בורך" ו"בארך" שלך.

עד כאן הלשון היא לשון של הצעה בלתי מחייבת: "אל תאמר" ו"אל תלך". בהמשך המשנה הלשון מחריפה: "חובה הוא לאדם". בלימוד תורה אל לו לאדם להסתפק ברב אחד: בשימוש תלמידי חכמים חובה עליו לשמש שלושה, אולי מפני ש"גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה".⁵ את המספר "שלושה" דווקא לומד רבי מאיר מדרשת הפסוק במשלי ח, לד. השקידה על התורה נמשלת לדלת, מזווה ופתח, שהן אולי רמז לשלוש דרכים לפיענוח חכמת התורה, וכדברי רבי אברהם אבן עזרא על הפסוק: "ויתכן לפרש פתחי - פתחי החכמה, ודלתותיה ומזוזותיה הם התחבולות שבכל חכמה, והם המושכלות הראשונות ומהם יתחברו ההקשות ולהם יחזרו התולדות הצודקות".

הדוגמאות שנותן רבי מאיר לשלושת החכמים שאותם ראוי לשמש - "כגון רבי אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא" - אכן מייצגות גישות שונות: רבי אליעזר בכיר תלמידי בית שמאי,⁶ רבי יהושע המחזיק

לפניך ונסתפקת בו עשה לך רב". רבי מאיר, כמו יהושע בן פרחיה, מדבר על לימוד תורה ומציג עמדה הפוכה: "אם למדת מרב אחד - אל תאמר דיי!". מעניין לציין כי ייתכן למצוא קשר בין הביוגרפיה של יהושע בן פרחיה לזו של רבי מאיר. הגמרא בסוטה מז ע"א מתארת את דחייתו של ישו בידי רבו, יהושע בן פרחיה, עד ש"הסית ונידח והחטיא את ישראל". אף אם לא נתייחס לבעייתיות ההיסטורית העולה מן הדברים, ודאי הוא שהגמרא מתייחסת למערכת היחסים המורכבת והעדינה שבין רב לתלמיד, ואף שאין כאן המקום להאריך ייתכן לומר שדברי יהושע בן פרחיה במסכת אבות מושפעים מחוויה טראומטית זו. במאמר זה ננסה לבחון את מערכת היחסים של התלמיד (רבי מאיר) לרב (אחר) ואת השפעתה על תפיסת עולמו של רבי מאיר.

3 גם הגמרא בעבודה זרה יש ע"א מציגה את הגישה ההפוכה לגישת "עשה לך רב": "והיה כעץ שתול על פלגי מים, אמרי דבי רבי ינאי: כעץ שתול ולא כעץ נטוע, כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם". רש"י: "שתול - נעקר מכאן וחזר ונשתל במקום אחר. נטוע - מעיקרו ולא זו משם לעולם כלומר כעץ שתול יעשה תלמיד [את] עצמו לילך וללמוד מכל האדם ולא כעץ נטוע להשתקע לפני רב אחד". הגמרא ממשיכה: "אמר להו רב חסדא לרבנן בעינא דאימא לכו מלתא ומסתפינא דשבקיתו לי ואוליתו כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם שבקוהו ואוול קמיה דרבא אמר להו הני מיילי סברא אבל גמרא מרב אחד עדיף כי היכי דלא ליפלוג לישני". לפי דברי רש"י על אתר יוצא שרבא מפריד בין גמרא, שהיא העברת הנוסח המדויק מרב לתלמיד ובה עדיף הלימוד מרב אחד כדי שלא תשתבש גרסתו, לבין סברה, שהיא לדבריו "ללמוד חריפות וחיודו הלב לאחר שלמד ושגורה בפיו גרסת התלמוד", ובה עדיף ללמוד מיותר מרב אחד. רבא פותר, אם כך, את הסוגיה באופן של "מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי".

4 עבודה זרה יש ע"א.

5 ברכות ז ע"ב. כאן נלמד העניין מרב ותלמיד נוספים: אליהו ואלישע.

6 עיין לדוגמה י"ד גילת, משנתו של ר' אליעזר בן הורקנוס, תל אביב 1968, עמ' 309-320. הוא מביא מקורות רבים המוכיחים שרבי אליעזר היה שמותי, דהיינו תלמיד בית שמאי "המהלך בשיטתם" (שם, עמ' 311), אף שבעניינים מסוימים מצינו שדעתו כדעת בית הלל (שם, עמ' 315), ולהלכות אחרות שלו אין הקבלה בדברי בית שמאי (שם, עמ' 329). כמו כן עיין י' בן שלום, בית שמאי ומאבק הקנאים נגד רומי, ירושלים תשנ"ד, שמוכר עניין זה פעמים רבות לאורך ספרו. לדוגמה עיין עמ' 275 ובהערה 11.

בתורת בית הלל,⁷ ורבי עקיבא "שעשה כל התורה טבעות טבעות"⁸ ובמונחים רבים מכיל את שני הבתים. שלושה אלו מסמלים גם את העברת התורה מדור לדור, שכן רבי אליעזר ורבי יהושע הם רבותיו של רבי עקיבא, ורבי עקיבא הוא רבו של רבי מאיר. שלושה דורות של העברת התורה מבטיחים כי "שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם".⁹

הסבר נוסף לשאלה מדוע חובה לשמש דווקא שלושה תלמידי חכמים נותן רבי מאיר באמצעות פסוק מקהלת: "בַּפֶּקֶד זָרַע אֶת זְרַעְךָ וְלַעֲרַב אֶל תַּנַּח יִדְךָ כִּי אֵינְךָ יוֹדֵעַ אִי זֶה יִכְשֶׁר הִזָּה אוּ זֶה וְאִם שְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד טוֹבִים" (קהלת יא, 1). ודאי נשמע כאן הדה של החוויה האישית שעבר רבי מאיר כשרבו, אלישע בן אבויה, סרח ויצא לתרבות רעה. תלמיד שלמד אצל רב אחד בלבד, כגון אלישע בן אבויה, עלול למצוא עצמו בידיים ריקות, "מתייתם" מרבו אם זה מתפקד, ואין לו על מי להישען. כל דרכו של רבי מאיר מושפעת עמוקות מהתפקדותו של "אחר". אין הוא מוותר על הניסיון להחזירו בתשובה,¹⁰ ואין הוא מרים ידיים אף אחרי מותו של "אחר" בניסיון להביאו לחיי העולם הבא.¹¹

נראה לי נכון לומר שאף בקביעת דרכי הלימוד מושפע רבי מאיר עמוקות ממהלך חיי רבו שקיצין בנטיעות.

דרשת הפסוק מקהלת על שימוש תלמידי חכמים מעמידה את חוויית הספק כחוויה קיומית העומדת במרכז חווייתו של כל לומד תורה. התהייה "אִי זֶה יִכְשֶׁר הִזָּה אוּ זֶה" או האם "שְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד טוֹבִים" כמוסבת על הרב, אומר רבי מאיר, צריך שתכרסם תדיר בלב התלמיד המשמש את רבו, והיא המחייבת אותו שלא להסתפק ב"עשה לך רב" אחד.

המאמר מנסה לבדוק האם, לדעת רבי מאיר, החובה לשמש שלושה תלמידי חכמים, ודווקא "כגון רבי אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא", תסייע בעמידה מול ספק זה.

על מנת לענות על שאלה זו יש לברר מה אירע לאלישע בן אבויה, רבו של רבי מאיר. יש לשאול מהן הסיבות להתפקדותו,¹² ולבדוק האם רבי מאיר מציע דרך להתמודד עם השלכות מעשיו של "אחר".

7 בדיון על י"ח דבר שגורו בו ביום מנתח בן שלום (ראה הערה קודמת) את הסוגיה ומתעכב על המחלוקת בין רבי אליעזר בן הורקנוס לבין רבי יהושע בן חנניה כמייצגים את שני הבתים (שם, עמ' 264–266). בהקשר זה מעניין המקור בקהלת רבה ה, ח שבו מובא סיפורו של עקילס הגר הבא לפני רבי אליעזר – הפועל כשמואי לפניו (עיין שבת ל ע"ב) – ודוחהו, ובא גם לפני רבי יהושע – הפועל כהלל (שם, שם) – ומקבלו. אף מסקנת הגרים בשני המקורות זהה – בבבלי: "לימים נודווגו למקום אחד אמרו: קפדנותו של שמואי בקשה לטורדנו מן העולם ענוותנותו של הלל קרבנו תחת כנפי השכינה", ובקהלת רבה: "טובה היא האריכה שהאריך רבי יהושע עם עקילס הגר מהקפדה שהקפיד בו רבי אליעזר שאילולי כן חזר לסיאורו (סירחונו – י"ש)".

8 אבות דרבי נתן, נוסח א, פ"ח ה"א. רבי עקיבא היה תלמידם של רבי אליעזר ורבי יהושע, כלומר תלמידם של שני הבתים. נדרים נ ע"א: "אמרה ליה זיל הוי בי רב אול תרתי סרי שנין קמי דרבי אליעזר ורבי יהושע...".

9 בבא מציעא פה ע"א. אמנם כאן הגמרא מדברת על מי "שהוא תלמיד חכם, ובנו תלמיד חכם וכן בנו תלמיד חכם", אך דומה שניתן להחיל את הדברים גם על העברת התורה מרב לתלמידו המובהק, כמו שמצינו בכיבוד אב שלעתיים כבוד רבו קודם לכבוד אביו: "שאביו הביאו לעולם הזה ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא", עיין משנה בבא מציעא פ"ב ה"א.

10 עיין ירושלמי חגיגה ב, א, עז ע"ב דברי רבי מאיר ל"אחר": "ולית את חזר כן?", וכן בבלי חגיגה טו ע"ב: "אמר לו (רבי מאיר ל"אחר"): אף אתה חזור כן", ועוד.

11 ירושלמי שם ובבבלי שם. ראה בנספח למאמר.

12 רבים מאוד דנו במגוון הסיבות שהביאו להתפקדותו של "אחר" כפי שהן מופיעות במקורות הארץ-ישראליים ובמקורות הבבליים. מאחר שנושא דיונו הוא בירור הזיקה הקיימת בין התפקדותו של "אחר" לקביעתו הדווקנית של רבי מאיר שלפיה חובה היא לאדם שישמש שלושה תלמידי חכמים כגון רבי אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא, ולא דיון בדמותו של "אחר", לא נעסוק כאן במערך השלם של הסיבות שהביאו להתפקדותו, אלא רק במה שנוגע

א

הגמרא במסכת חגיגה מתארת את האירוע שבו קיבל "אחר" את כינויו:

נפק (יצא) אחר לתרבות רעה. נפק אשכח (יצא ומצא) זונה, תבעה. אמרה ליה: ולא אלישע בן אבויא את?! עקר פוגלא ממישרא בשבת ויהב לה (עקר צנון מן הערוגה בשבת ונתן לה). אמרה:

אחר הוא.¹³

"אחר" שיוצא לתרבות רעה מקבל את שמו מזונה שבאופן פרדוקסלי מזכירה לו מי הוא. היא אמנם מזהה את פניו, אך מעשיו הן בתחום הדתי (חילול שבת) והן בתחום המוסרי (תביעת זונה) כל כך רחוקים מאלו של אלישע בן אבויא התנא, עד שהיא פוסקת: "אחר הוא".

מה גרם לו ל"אחר" לצאת לתרבות רעה?

גם הבבלי וגם הירושלמי מתחבטים בשאלה זו ונותנים תשובות שונות הנראות סותרות, תשובות החושפות פנים שונות באישיותו של "אחר". אף "אחר" עצמו נותן תשובה לאותה שאלה, ותולה את יציאתו לתרבות רעה בהתנהגות אביו בעת ברית המילה שלו כשאבויא אבא, המתרשם עמוקות מהאש היורדת מן השמים בעת שרבי אליעזר ורבי יהושע "עוסקים בדין" ולומדים תורה, נודר להקדיש את בנו לתורה: "לפי שלא היתה כוונתו לשם שמים לפיכך לא נתקיימה (התורה) באותו איש (אחר)",¹⁴ מעיד "אחר" על עצמו.

הסוגיה העוסקת ב"אחר" בבבלי פותחת בברייתא המתארת את הארבעה שנכנסו בפרדס:¹⁵

ישירות לענייננו. לדיון במכלול הסיבות להתפקרותו ראה ספרה של נ' בארי, יצא לתרבות רעה, תל אביב 2007 (להלן: בארי, יצא), וכן מאמרו של ר' ועקנין, "אלישע בן אבויא: 'אחר' או 'אחור'; הגורמים לתופעת החילון ודרכים להתמודד עמה", הגות בחינוך היהודי, ג-ד (תשס"ב), עמ' 213-231, שם הוא דן בנושא באריכות, ומתוך מכלול המקורות מונה תשעה גורמים שונים (אף כי חלקם קרובים) להתפקרותו. עיין גם במאמרו של י' ברנדס, "על אחר ואחרות – החריג ומעמדו בבית המדרש", בתוך: ח' דויטש ומ' בן ששון (עורכים), האחר – בין אדם לעצמו ולולתו: אסופת מאמרים לזכרו של דודי דויטש, 2001, עמ' 402-415 (להלן: ברנדס, על אחר). ברנדס מבחין בין שתי קבוצות של הסברים: קבוצה אחת היא ההסברים העיוניים להתפקרותו, וקבוצה שנייה נעוצה באישיותו של "אחר". עיין שם בסיכום, עמ' 414-415, וכן בספרו של גושן-גוטשטיין: *The Sinner and the Amnesiac: The Rabbinic Invention of Elisha Ben Abuya and Elazar Ben Arach*, Stanford 2000. לסקירת נוספים ראה להלן בהערה 15.

13 למבנה הסוגיה בירושלמי ראה בארי, יצא, עמ' 33-40, ולמבנה הסוגיה בבבלי עיין שם, עמ' 105 ואילך. כמו כן ראה בנספח למאמר זה המעמיד את הסוגיות זו מול זו. במאמר זה נעסוק במקורות מקבילים משני התלמודים.

14 ירושלמי חגיגה ב, א, עז ע"ב.

15 קולמוסים רבים נשתברו בהסברה של ברייתא זו, כדברי י' ליבס, חטאו של אלישע; ארבעה שנכנסו לפרדס וטבעה של המיסטיקה התלמודית, ירושלים 1990 (להלן ליבס, אלישע): "סבורני שאין עוד בספרות חז"ל פסקא באורך דומה שהוקדשו לה מילות פרשנות ומחקר כה רבות כפי שהוקדשו למעשה זה" (עמ' 1). לסקירת מחקר ראשונית בנושא ראה למשל ליבס, שם, עמ' 1-10, ובארי, יצא, עמ' 7-31. בארי דנה באריכות בשאלה "האם הברייתא משקפת איזה שהוא ניסוח מיסטי, או שמא אינה אלא משל לעיון אינטלקטואלי תורני או פילוסופי", ומביאה את הגישות השונות. כמו כן עיין י' דיאמנט-גורמן, אלישע בן אבויא: היבטים חדשים בדמותו על-פי פרשנות מודרנית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ב, עמ' 44-51 (להלן: דיאמנט-גורמן, אלישע). עוד עיין במאמרה של ד' חשן: "אלישע בן אבויא – עקיפה והתגלמות האבסורד בתורת האלוהות של רבי עקיבא", דרך אגדה, יא (תשע"א), עמ' 7-56 (להלן חשן, אלישע). חשן רואה בכניסה לפרדס מאבק בין שתי אסכולות הפוכות: אסכולת המים של רבי עקיבא ואסכולת האש המיוצגת בדמותו של אלישע בן אבויא. נפילתו של אלישע בן אבויא נעוצה לשיטתה בכך שאף על פי ש"הוקדש לתורה על פי אסכולת האש" (שם, עמ' 28) – ראה סיפור הברית של "אחר" – הוא הסתופף בצלה של תורה אחרת, היא תורת המים של רבי עקיבא, מה שגרם לכך "שאש זרה ליותה

תנו רבנן: ארבעה נכנסו בפרדס ואלו הן: בן עזאי ובן זומא אחר ורבי עקיבא. אמר להם רבי עקיבא: כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים מים משום שנאמר דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. בן עזאי הציץ ומת עליו הכתוב אומר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. בן זומא הציץ ונפגע ועליו הכתוב אומר דבש מצאת אכול דיך פן תשבענו והקאתו. אחר קיצץ בנטיעות. רבי עקיבא יצא בשלום.¹⁶

הכניסה לפרדס, דהיינו לעומק תורת הסוד, להתבוננות במעשה מרכבה, הנה חוויה מיסטית רוחנית נעלה שלא כל אחד יכול לעמוד בה. יש מי שימצא את מותו (בן עזאי) ויש מי שטיטרף עליו דעתו (בן זומא), יש מי שיצא בשלום (רבי עקיבא), אך יש גם מי שיגיע לידי כפירה ("אחר"). את הכפירה של "אחר" הגמרא מסבירה בהמשך ואומרת כי "אחר" חדל להאמין באחדות הבורא והאמין בקיום שתי רשויות. כך מסביר רב האי גאון:

ופירוש "אחר קיצץ בנטיעות", משל הוא על עיקר הדבר. ארבעה נכנסו לפרדס, וכיוון שהפסיד אחר והשחית, דימוהו למי שנכנס לפרדס וקיצץ בנטיעות, כי אחר חשב שיש שתי רשויות, כאלו האמגושים (פרסיים), שאומרין הורמיז ואהורמיז ומקור טוב ומקור רע, מעון אור וחושך. לטעם זה נתכוון תנא זה ששנה משנה זו.¹⁷

גם הסוגיה בירושלמי פותחת בברייתא של סיפור הפרדס.¹⁸ היא ממשיכה בתיאור מעשיו של "אחר" אחרי שקיצץ בנטיעות ("שהיה הורג רבי תורה",¹⁹ מגרש תינוקות של בית רבן מבית המדרש איש לאומנותו ומסייע בידי הרומאים בעצות הלכתיות לכפות חילול שבת על אחיו היהודים), ולבסוף מתארת מפגש-לימוד בין רבי מאיר ל"אחר" ("ומה היית דורש בו עוד?") כשהרב רוכב על סוסו בשבת והתלמיד מהלך לצדו ברחובות טבריה. הדיון בין השניים כולל גם את סיפור ברית המילה של "אחר", ומקפל בתוכו את גרסת "אחר" לשאלת התפקודות. המפגש מסתיים באזהרת "אחר" לרבי מאיר: "דיך מאיר עד כאן תחום שבת". קריאתו של רבי מאיר לרבו לחזור בו נדחית, והאשמה מוטלת על כתפי בת קול:

א"ל (רבי מאיר ל"אחר"): וכל הדא חכמתא אית בך ולית את חזר בך?! א"ל לית אנא יכיל, א"ל למה? א"ל: שפעם אחת הייתי עובר לפני בית קודש הקדשים רכוב על סוסי ביה"כ שחל להיות בשבת ושמעתי בת קול יצאה מבית קודש הקדשים ואומרת שובו בני חוץ מאלישע בן אבויה שידע כחי ומרד בי.²⁰

עתה, כמעט בסיום הסוגיה העוסקת ב"אחר",²¹ אחרי שתיארה את כניסתו ויציאתו מן הפרדס, את מעשיו

16 אותו כל ימי חייו ואף הכריעה אותו בסופו של דבר" (שם, עמ' 30). מאחר שאין זה נושא המאמר לא נרחיב בכך.
17 הצייטוט הוא מהבבלי חגיגה יד ע"ב, אך הברייתא מופיעה לראשונה בתוספתא חגיגה ב, ג, וכן כאמור בירושלמי חגיגה ב, א, עז ע"ב-ע"ג.
18 תשובת רב האי גאון, בתוך: ב"מ לוין, אוצר הגאונים, חגיגה, עמ' 31. לעניין שתי רשויות עיין ש' רוזנברג, "הטוב והרע בהגות היהודית", האוניברסיטה המשודרת, משרד הבטחון, 1985, עמ' 7-23, וכן בארי, יצא, עמ' 111-116.
19 על ההבדלים בין הבבלי לירושלמי בעניין זה ראה בארי, יצא, עמ' 107-109 ועוד.
20 הפירוש הרווח הוא שהיה הורג תלמידים שחמתם הייתה רבה. לפירוש אחר ראה ליבס, אלישע, עמ' 14, וכן ברנדס, על אחר, עמ' 409.
21 ירושלמי חגיגה ב, א, עז ע"ב.
22 עיין בנספח למאמר.

בתוך בית המדרש ומחוצה לו, את המפגשים והדיונים עם רבי מאיר תלמידו והביאה את גרסת "אחר" עצמו להתפקרותו, שואלת הגמרא את השאלה המטרידה מכול: "וכל דא מן הן אתת ליה?" (וכל זה מניין בא לו), ונותנת שלוש תשובות שונות הבאות להסביר את מקור הנפילה של "אחר".²² כפי שאמרנו, הגמרא פתחה את הדיון ב"אחר" בסיפור הכניסה לפרדס. האם אין בסיפור זה מענה לשאלה ששואלת עתה הגמרא "וכל דא מן הן אתת ליה"? נראה שעל אף העובדה שהגמרא מציבה את סיפור הפרדס בראש הסוגיה וכמובא לה, אין היא רואה בו את סיבת נפילתו של "אחר" אלא את תוצאתה. הפרדס הוא פועל יוצא של אירועים שקדמו לו.

אולי ניתן לומר שעל פי הירושלמי נכון לראות בסיפור הפרדס את סופו של התהליך, ויש לחתור על כן להבנת שורשי הנפילה בפרדס ולשאול מה גרם לכך ש"אחר", משיצא מן הפרדס, קיצץ בנטיעות. על רבי עקיבא אומר הירושלמי כי הוא "נכנס בשלום ויצא בשלום", דהיינו נקודת המבחן מוצבת כבר בכניסה: מי שנכנס בשלום - בשלמות - יוכל גם לצאת בשלום, מבלי להיפגע, ואילו מי שכשיצא קיצץ בנטיעות מעיד על עצמו שכבר כניסתו פגמה הייתה. את שורש הפגימה הזו המלווה את "אחר" כבר בכניסתו לפרדס מחפשת הגמרא ונותנת שלוש תשובות הפותחות שלושה כיווני מחשבה:

פעם אחת היה יושב ושונה בבקעת גינוסר וראה אדם אחד עלה לראש הדקל ונטל אם על הבנים וירד משם בשלום. למחר ראה אדם אחר שעלה לראש הדקל ונטל את הבנים ושילח את האם וירד משם והכישו נחש ומת. אמר: כתיב (דברים כב, ז) *שִׁלַח תְּשַׁלַּח אֶת הָאֵם וְאֶת הַבָּנִים תִּקַּח לָךְ לְמַעַן יֵיטֵב לָךְ וְהֶאֱרַכְתָּ יָמִים*; איכן היא טובתו של זה איכן היא אריכות ימיו של זה? ולא היה יודע שדרשה ר' יעקב לפניו ממנו למען ייטב לך לעולם הבא שכולו טוב והארכת ימים לעתיד שכולו ארוך. **ויש אומר** ע"י שראה לשונו של ר' יהודה הנחתום נתון בפי הכלב שותת דם אמר זו תורה וזו שכרה?! זהו הלשון שהיה מוציא דברי תורה כתיקנן זה הוא הלשון שהיה יגע בתורה כל ימיו זו תורה וזו שכרה? דומה שאין מתן שכר ואין תחיית המתים! **ויש אומר** אמו כשהיתה מעוברת בו היתה עוברת על בתי עכו"ם והריחה מאותו המין והיה אותו הריח מפעפע בגופה כאירסה של חכינה.²³

ברצוני לטעון כי הגמרא, בתארה כאן שלוש מהסיבות להתפקרותו של "אחר", בוחרת לדון באותן סיבות הבוחנות את היחסים שבין רב לתלמיד. הגמרא מחפשת את שורש נפילתו של "אחר" באמצעות בחינת נקודת הריחוק שלו מרבי אליעזר, מרבי יהושע ומרבי עקיבא, הם אותם שלושה שבדברי רבי מאיר באבות דרבי נתן מהווים דוגמה לשלושת החכמים שאותם חובה על כל תלמיד לשמש. איתור נקודות הריחוק של "אחר" מכל אחד מהם יבהיר את נקודות התורפה הגורמות בסופו של דבר לכפירה של "אחר" מחד גיסא, ויצביע על הדרכים להימנע מנפילה מעין זו מאידך גיסא.

נבחן כל אחת מהסיבות שמציינת הגמרא, אך נתחיל מהסיבה השלישית: "ויש אומר אמו כשהיתה מעוברת בו היתה עוברת על בתי עכו"ם...". כאן הגמרא מציבה דגם הפוך לזה של רבי יהושע בן חנניה שעליו מספר רבי דוסא בן הרכינס: "זכור אני שהיתה אמו מולכת עריסתו לבית הכנסת בשביל שיתדבקו

22 עיין לעיל בהערה 12, שם מוזכר מאמרו של ועקנין המונה תשעה גורמים שונים להתפקרותו של "אחר". במאמר זה נבדקים רק הגורמים המשפיעים על גיבוש תפיסת עולמו של רבי מאיר ביחס לאופני לימוד תורה.

23 ירושלמי שם. עיין גם ברנדס, על אחר, הערה 15 עמ' 529.

אזינו בדברי תורה,²⁴ ועל רבי יהושע אומר רבו - רבן יוחנן בן זכאי - "אשרי יולדתו".²⁵ אף שרבי יהושע נתייתם בגיל צעיר - החינוך לטהרה ולדביקות שזכה לו בראשית חייו, "הגירסא דינקותא" שקיבל, השפיע עמוקות על המשך דרכו.

בניגוד לו קיבל "אחר" חינוך שונה בתכלית: כברית המילה שלו אביו מתפעל מהעצמה ומהכבוד הנובעים מלימוד תורה ולא מעצם לימוד התורה וקדושתה,²⁶ ונפשה של אמו נוהה אחרי ריחות עבודה זרה ("והיה אותו הריח מפעפע בגופה כאירסה של חכינה"). כלומר, לשאלה "וכל דא מן הן אתת ליה?" הגמרא עונה כי מה שהכשיל את "אחר" הוא היעדר החינוך לדבקות בקדושה. היפוכו הוא מה שמקדם את רבי יהושע: החינוך לדבקות בקדושה כבר בגיל הינקות.²⁷

הסיבה השנייה שהגמרא מציינת להתפרקותו של "אחר" שונה בתכלית מהראשונה, והיא שאלה פילוסופית שימיה כימות עולם - שאלת שכר ועונש: "ויש אומר על ידי שראה לשונו של רבי יהודה הנחתום נתון בפי הכלב שותת דם אמר זו תורה וזו שכרה?!",²⁸ וזו אף מסקנתו של "אחר": "דומה שאין שכר...". בתיאור סיבה זו הגמרא מציבה דגם מנוגד בתכלית לזה של רבי עקיבא שעמו מתקיים העימות החריף ביותר: הכניסה לפרדס מציבה את "אחר" ואת רבי עקיבא בשני קצוות הפוכים, אך כבר תחילת דרכם הפוכה: "אחר" נמצא בבית המדרש מיום שהוא עומד על דעתו, ולעומתו רבי עקיבא מתחיל את דרכו בתורה בגיל ארבעים.²⁹ אביו של "אחר" בוחר עבורו את דרכו - "אם יתקיים לי בן הזה לתורה אני מפרישו" - ואילו רבי עקיבא בוחר בעצמו את דרכו: "מיד היה רבי עקיבא דן קל וחומר בעצמו. אמר: מה רך פסל את הקשה, דברי תורה שקשה כבדול על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי שהוא בשר ודם...".³⁰ רבי עקיבא עושה את דרכו פנימה לתוך עולם בית המדרש ועד לב לבה של תורת הסוד והמיסטיקה, ומאותה נקודה בדיוק עושה "אחר" את דרכו החוצה.

הניגוד העמוק ביניהם טמון, כפי שאומרת חשן, בשתי תפיסות הפוכות הנועצות האחת במים (רבי עקיבא) והאחרת באש ("אחר").³¹ הפער העמוק בין שתי הדמויות נחשף גם כשרבי מאיר ו"אחר" מטיילים בשוק של טבריה ומתדיינים דיון פילוסופי באפשרות התשובה של "אחר".³² "אחר" חוזר ואומר שוב

24 יבמות ח ע"א.

25 מסכת אבות ב, ח.

26 דברי "אחר" עצמו לרבי מאיר: "אמר להן אבויא אבא רבותי אם כך היא כוחה של תורה אם נתקיים לי בן הזה לתורה אני מפרישו לפי שלא היתה כוונתו לשם שמים לפיכך לא נתקיימה באותו האיש" (ירושלמי חגיגה ב, א, עז ע"ב).

27 מאחר שכפי שהזכרנו לעיל גם "אחר" עצמו תולה את הסיבה ליציאתו לתרבות רעה בחוסר השלמות של אביו ובכך מתנער מאחריות למעשיו ומטיל אותה על מי שאחראי היה לחינוכו, ייתכן שניתן לראות את הדיון במעשי אמו של "אחר" דיון משלים לטיעון זה.

28 ראה מקבילות: קידושין לט ע"ב וחולין קמב ע"א; בהן הסיפור מיוחס לרבי חוצפית המתורגמן.

29 אבות דרבי נתן, נוסח א, פ"ו ה"ו.

30 אבות דרבי נתן, נוסח א, פ"ו ה"ב.

31 ראה לעיל סוף הערה 14. חשן מסבירה: "במידת המים מבחנה של האדם אינו כבמידת האש - דבקות מוחלטת או פער המתבסס על פעילות כל שהיא - אלא להפך: האיפוס המוחלט של האדם: יכולתו להציץ ולפסוע בקול דממה דקה לצד הנוכחות האלוקית מבלי שזו תחוש בו, מבלי שיתרחש מגע שידגיש מיד את נחיתותו האיכותית שאינה בטלה לעולם...". (חשן, אלישע, עמ' 34). לשיטתה כל החכמים שנכנסו לפרדס נכנסו כתלמידים מבית מדרשו של רבי עקיבא, אך מאחר שלא איפסו את עצמם אלא שאפו להידבק באלוקות כשיטת האש - נפלו. אני מסכימה מאוד עם ההבחנה שעושה חשן בין דרך האש לדרך המים (ועמדו על כך רבות וארוכות בחסידות), אך איני מקבלת את האופן שבו היא מסבירה את אסכולת המים של רבי עקיבא כתפיסה העומדת על גבול האבסורד ולפיה, כדבריה, "חדלונו של שומר מצוות האל הוא קיומו" (שם, עמ' 8), אך אין כאן המקום להאריך.

32 אין זה מענייננו להרחיב כאן בנושא הדיונים המרתקים שבין רבי מאיר ל"אחר", שכן מסגרת הדיון שלנו היא הדגשת

ושוב: "עקיבא רבך לא כך היה דורש".³³ באמצעות רבי מאיר, התלמיד המשותף לשניהם, מתעמת "אחר" עם תפיסת רבי עקיבא אך בדרך שאינה ראויה: הוא שם בפי רבי עקיבא את תפיסותיו שלו המנוגדות תכלית הניגוד לאלה של רבי עקיבא. אף בשאלת שכר ועונש הם מייצגים, כפי שניתן לראות מתיאור מותו של רבי עקיבא, גישות הפוכות:

בשעה שהוציאו את רבי עקיבא להריגה זמן קריאת שמע היה והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו רבינו עד כאן?³⁴

שאלת התלמידים היא שאלת שכר ועונש: האם גם כשמענים אותך במסכת עינויים כזאת אתה עומד באמונתך? ובניסוח זה לזה המופיע בסיפורו של "אחר" שואלים מלאכי השרת את הקב"ה:

אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא זו תורה וזו שכרה!?

רבי עקיבא, כמו "אחר" חברו, מתמודד גם הוא עם תחושת חוסר הצדק, עם שאלת צדיק ורע לו, אך תגובתו הפוכה מזו של "אחר":

אמר להם (לתלמידיו): כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך אפילו נוטל את נשמתך אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו?! היה מאריך באחד עד שיצתה נשמתו באחד.

בעוד שחוסר הצדק האלוקי ביחס לרבי יהודה הנחתום³⁵ גורם ל"אחר" לכפור בעיקר, הרי שרבי עקיבא, שחווה על בשרו אותה הנהגה, מגיע דווקא מתוכה לנקודת שיא באמונתו. כשתלמידיו שואלים אותו על הנהגת הקב"ה את עולמו, הוא עונה להם תשובה המתייחסת להנהגת האדם את חייו הוא. כל ימי האדם, אומר רבי עקיבא, הם הכנה למבחן הנעלה ביותר של קידוש השם ("כל ימי הייתי מצטער"). כל ימיו צריך האדם להכין עצמו לכך שיהא מסוגל, אם יידרש, לקיים את "ואהבת את ה' אלוהיך... אפילו הוא נוטל את נשמתך", מדרגה, שלשיטת רבי עקיבא, אם זוכה האדם להגיע אליה - מתכפרים כל עוונותיו.³⁶ בנקודת המבחן שרבי עקיבא מתעלה בה - "אחר" נופל.

הסיבה הראשונה שהגמרא מזכירה כהסבר לכפירתו של "אחר" נראית על פניה כנוגעת גם היא לשאלת שכר ועונש, אך נראה כי לא היא:³⁷

דרכם ההפוכה של רבי עקיבא ו"אחר".

33 ירושלמי חגיגה ב, א, עז ע"ב. על הניגוד בין רבי עקיבא ל"אחר" עיין ליבס, אלישע, עמ' 85-91.

34 בבלי ברכות סא ע"ב.

35 ראה לעיל הערה 28.

36 ראה סנהדרין קא ע"א-ע"ב, שם אומר רבי עקיבא לרבו רבי אליעזר "חביבין יסורין", שכן ייסורים מכפרים. להרחבה על עניין "חביבין יסורין" עיין א"י השל, תורה מן השמים באספקלריה של הדורות, א, לונדון וניו יורק תשכ"ב, עמ' 93-106.

37 זו היא גישתה של בארי, יצא, עמ' 88-93, שם היא רואה בשתי הסיבות הראשונות סיבות הנוגעות לשאלת התאודיצאה, שאלה ש"אחר" אינו מוצא לה פתרון ואילו תשובת רבי יעקב - "למען יטב לך - לעולם הבא שכולו טוב, והארכת ימים - לעולם שכולו ארוך" היא לדעתה "תשובה הולמת לשתי השאלות כאחת" (שם, עמ' 93). אף ששני התיאורים מציגים התמודדות של אלישע עם העוול האלוקי בעולם יש לשניהם מקום, לדעתה, שכן הם מתייחסים למציאות שונה: סיפור שילוח הקן עוסק בימים כתיקונם, ימים של פסטורליה בבקעת גינוסר, ואילו סיפור רבי יהודה הנחתום עוסק בגזרות שבימי מרד בר כוכבא. בדומה טוענת דיאמנט כי בסיפור שילוח הקן משתקפת בעיית הצדק האלוקי ברובד הפרטי ואילו במעשה יהודה הנחתום בא לידי ביטוי העיתוי המיוחד של שעת השמד, וסיפור זה מבטא את בעיית הצדק האלוקי במישור הלאומי (דיאמנט-גורמן, אלישע, עמ' 224). גם ליבס, אלישע, רואה בשני התיאורים שמתאר הירושלמי תביעה לצדק הפשוט ולקיום המילולי של הכתובים, והיעדר נכונות לקבל כל הסבר הסוטה מכך

פעם אחת היה יושב ושונה בבקעת גינוסר וראה אדם אחד עלה לראש הדקל ונטל אם על הבנים וירד משם בשלום. למחר ראה אדם אחר שעלה לראש הדקל ונטל את הבנים ושילח את האם וירד משם והכישו נחש ומת. אמר: כתיב (דברים כב, ז) שֶׁלַח תְּשַׁלַּח אֶת הָאֵם וְאֶת הַבָּנִים תִּקַּח לָךְ לְמַעַן יִיטַב לָךְ וְהֶאֱרַכְתָּ יָמֶיךָ; איכן היא טובתו של זה איכן היא אריכות ימיו של זה? ולא היה יודע שדרשה ר' יעקב לפניו ממנו למען ייטב לך לעולם הבא שכולו טוב והארכת ימים לעתיד שכולו ארוך.³⁸

אף שסוגיית שילוח הקן ודרשת רבי יעקב מעלות באופן ברור את שאלת שכר ועונש - אין הביטוי "שכר" מופיע ולו פעם אחת בקטע זה.³⁹ עובדה לשונית זו מחזקת לדעתי את הסברה שבמקרה זה הגמרא רוצה להדגיש סיבה שונה לפגילתו של "אחר". דומה שנקודת הכשל המתוארת כאן נובעת ממידת הגאווה⁴⁰ המובילה את "אחר" להסתמך על מראה עיניו ועל ידיעותיו שלו בלבד: "ראה אדם אחד", למחר "ראה אדם אחר", "ולא היה יודע..." נקודת המוצא שלו להתמודדות עם שאלות פילוסופיות-אמוניות מבוססת כולה על הראייה ועל הידיעה שלו, על כוח השיפוט שלו. נראה לי שכאן הגמרא מעמידה את "אחר" בניגוד גמור לרבי אליעזר בן הורקנוס המתבטל לפני רבותיו. עליו אומר רבן יוחנן בן זכאי "בור סוד שאינו מאבד טיפה";⁴¹ זהו אף יחסו של רבי אליעזר אל עצמו: "ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם";⁴² וכשרבו, רבן יוחנן בן זכאי, מבקש ממנו במעמד הורקנוס אביו "אמור לנו דבר אחד מן התורה", הוא מגיב: "אמשול לך משל, למה הדבר דומה: לבור הזה שאינו יכול להוציא מים יותר ממה שהוא מכניס. כך איני יכול לומר דברי תורה יותר ממה שקבלתי ממך".⁴³ רבי אליעזר רואה עצמו בראש ובראשונה כבור: כמי שממשיך ומעביר את מסורת רבותיו עד משה רבנו, וככה הוא מבטל את נקודת המבט שלו. כל תורתו של רבי אליעזר מבוססת על מה שקיבל מפי השמועה, איש מפי איש, ולא על הראייה העצמית שלו, שהיא בעיניו ראייה חלקית בלבד.

תורתו של "אחר", לעומת זאת, מבוססת בראש ובראשונה על מראה עיניו: "ראה אדם אחד עולה לראש הדקל", ולמחר "ראה אדם אחר", ומה ש"לא היה יודע" לא נלקח בחשבון. "אחר" לא ידע "שדרשה ר' יעקב לפניו ממנו". האם לא שמע את דברי רבי יעקב שכבר דרש לפניו (לפנים ממנו) את הפסוק "למען ייטב לך והארכת ימים" - על העולם הבא? הגמרא במסכת קידושין⁴⁴ מביאה דיון ארוך בשאלת שכר ועונש ואומרת: "רבי יעקב היא, דאמר שכר מצוה בהאי עלמא ליכא", ובסיכום הדיון: "אמר רב

(שם, עמ' 40). אנו ננסה להציג תפיסה שונה להסבר שתי הסיבות הדומות המופיעות בירושלמי.

38 ירושלמי חגיגה ב, א, עז ע"ב.

39 בניגוד למקבילות בתוספתא חולין י, טז, שם נפתח הדיון בדברי רבי יעקב: "אין לך מצווה בתורה שאין מתן שכרה בצדה ותחית המתים כתובה בה...", ובבבלי חולין קמב ע"א: "ר' יעקב אומר אין לך כל מצווה ומצווה שבתורה שמתן שכרה בצדה שאין תחית המתים תלויה בה...".

40 מעניין לציין שליכס, אלישע, בניתוח שלו לברייתא בבבלי טוען כי "חטאו של אלישע לא היה נעוץ בטעות עיונית, אלא באופיו ובדרך הנהגתו שחסרה היתה את יסוד היראה והענוה שהוא התנאי העיקרי לעיסוק המיסטי לפי כל פרק 'אין דורשין'... חטאו השורשי של אחר, שממנו השתלשלו שאר חטאיו... היה חטא ההיבריס" (עמ' 23), ועיין שם עמ' 23-28.

41 מסכת אבות ב, ח. שם הדמות המנוגדת לרבי אליעזר בן הורקנוס היא של רבי אלעזר בן ערך, שעליו אומר רבן יוחנן בן זכאי שהוא "כמעין המתגבר", דהיינו בעל כוח של חידוש ומקורות.

42 סוכה כח ע"א.

43 פרקי דרבי אליעזר, פרק ב.

44 קידושין לט ע"ב, וכן במקבילה במסכת חולין קמב ע"א.

יוסף: אילמלי (אילו) דרשיה אחר להאי קרא כרבי יעקב בר ברתיה (בן בתו) - לא חטא".⁴⁵ לפי דברי הגמרא רבי יעקב היה נכדו של "אחר" וחי אחריו, אם כך לא יכול היה "אחר" לדעת את דבריו. מתברר, אם כך, שהביטוי "דרש לפני ממונו" אינו ציון זמן אלא ציון אופן הדרישה. רבי יעקב הבין את מה שלא הבין סבו, "אחר". הוא הבין כי שיפוט של הנהגת הקב"ה על פי ראיית המציאות בלבד הוא שיפוט חלקי ושגוי, שכן מתן שחרן של מצוות הוא לעולם הבא. רבי יעקב הבין כי אין לשיפוט על פי מראה העיניים אלא יש להתבונן "לפנים" - לפנימיות הדברים. ראיית פנים היא הראייה המבוררת ("וראית את אחורי ופני לא יראו") המובילה למסקנות מדויקות, אך היא אפשרית רק אם האדם, מתוך ענווה, מכיר במוגבלותו. יוצא, אם כך, כי "אחר", שאין לו אלא מה שעניו רואות, כשרואה מעשה הנוגד את פרשנותו לכתובים - כופר בעיקר, ואילו נכדו, רבי יעקב, זוכה להגיע להבנה חדשה בכתוב. באופן דומה גם רבי אליעזר בן הורקנוס, שכל תורתו מבוססת על מה ששמע מרבותיו, זוכה לחדש בתורה כמעין המתגבר:

אמר לו (רבן יוחנן בן זכאי לרבי אליעזר בן הורקנוס): אמשול לך משל למה אתה דומה: למעין זה שהוא נובע ומוציא מים ויש בכוחו להוציא יותר ממה שנכנס לתוכו. כך אתה יכול לומר דברי תורה יותר ממה שקבל משה בסיני.⁴⁶

מי שהוא בבחינת בור סוד הנשען על רבותיו יכול להגיע אף למדרגת מעין היוצר ומחדש בתורה, אך מי שבגאוותו אין לו אלא עצמו סופו שמתנתק מעולם התורה ושוכח תלמודו, כמו רבי אלעזר בן ערך,⁴⁷ או שכופר בעיקר, כמו "אחר".

לסיכום חלק זה של דברינו נחזור לדברי רבי מאיר בפתיחת הדיון: "רבי מאיר אומר... חובה הוא לאדם שישמש שלשה תלמידי חכמים, כגון רבי אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא". נראה כי רבי מאיר מוטרד משתי שאלות: האם ניתן היה למנוע את נפילתו של "אחר" ובאיזו דרך, וכיצד ניתן למנוע נפילה מעין זו מאחרים.

בדבריו באבות דרבי נתן על אופן לימוד התורה ושימושה, רבי מאיר משרטט את הדרך שיכולה לתת

45 בדקדוקי סופרים על מסכת חולין בהגהות מובא שבחלק מכתבי היד כל החלק האחרון המסיים את המסכת חסר, ומובאת הגמרא בנוסח: "אמר רב יוסף אילמלי דרשיה אחר להאי קרא כר' יעקב לא חטא". במסכת קידושין אין בדקדוקי סופרים הערה על כך. אהרן היימאן, בספרו תולדות תנאים ואמוראים, לונדון תר"ע, חלק שני עמ' 770, טוען שהמדובר ברבי יעקב בן קורשי, רבו של רבי, ואומר: "והאמת יורה דרכו שמעולם לא היה ר' יעקב בר ברתיה דאחר, אך היה כתוב בקידושין ובחולין שם שאמר רב יוסף אלמלי דרשיה אחר להאי קרא כר' יעקב בר קרשי ומתיבת קרשי נשתבש ונעשה ברתייה". הרב ע' שטיינליץ, בפירושו לגמרא על אתר וכן במקבילה בחולין קמב ע"א, אומר: "יש סבורים שר' יעקב זה (נכדו של "אחר") הוא ר' יעקב סתם הנוכח במקומות בודדים במשנה (בענייני אגדה והלכה). ויש שאמרו שהוא ר' יעקב בן קורשי בן זמנו של רבן שמעון בן גמליאל השני והיה רבו של רבי (רבי יהודה הנשיא)", כלומר תנא בדור הרביעי, כדור או דור וחצי אחרי זמנו של "אחר". לשיטה זו עדיין נשאר קושי בהסבר דברי הגמרא "שדרשה רבי יעקב לפני ממונו" כמושמעות של לפניו, שכן חי אחריו. לעומת זאת, ככ"י הוותיקן, Bibliotheca Apostolica Ebr. 110-111 במסכת קידושין הנוסח הוא "ר' יעקב בר ברתיה" (דף קמב ע"א הוא הודף האחרון במסכת חולין ואינו מופיע בכ"י הוותיקן), וכן הנוסח בדפוס ראשון ונציה ר"פ גם במסכת קידושין וגם במסכת חולין. למרות אי הבהירות המסיימת בנוגע לזהותו, בניחות הדברים אני מתייחסת לרבי יעקב בן בנו של "אחר".

46 פרקי דרבי אליעזר, פרק ב.

47 עיין אבות דרבי נתן, נוסח א, פ"ד ה"ו; קהלת רבה, ז טו; בבלי שבת קמז ע"ב. לדיון מעמיק בדמותו של ר' אלעזר בן ערך והתנסותו בעניין ראה א' גושן-גוטשטיין, "ר' אלעזר בן ערך: סמל ומציאות", בתוך: א' אופנהיימר, 'גפני ומ' שטרן (עורכים), יהודים ויהדות בימי בית שני, המשנה והתלמוד, מחקרים לכבודו של שמואל ספראי, ירושלים תשנ"ג, עמ' 173-197.

כלים להתמודדות עם סכנות הכפירה ועם הספק המלווה, כאמור, כל תלמיד המשמש את רבותיו, "אי זה יכשר הנה או זה", או האם "שניהם כְּאֶחָד טוֹבִים": התדבקות בשלושה תלמידי חכמים המגלמים באישיותם, בהשקפתם ובאורחות חייהם יסודות שונים, ולעתים אף הפוכים, היא המפתח לקניין תורה שהוא בר קיימא.

נראה שלא המספר עיקר - אף שגם לו יש משמעות⁴⁸ - אלא העובדה ששלוש הדמויות הנדונות מייצגות מחד גיסא שלושה דורות, ומאידך גיסא שלושתן יחד מדיגמות את העיקרון שבחר רבי מאיר להציג: בנזן רבי אליעזר - ממנו ניתן ללמוד את דרכם של בית שמאי ואת כוחן של המסורת והענווה, רבי יהושע - ממנו ניתן ללמוד את דרכם של בית הלל ואת חשיבות החינוך מגיל הינקות, ורבי עקיבא - ממנו ניתן ללמוד את חכמות המיצוע ואיחוד הניגודים ואת ההתייחסות לשאלת הגמול בעולם.

ב

המפגש בין רבי מאיר ל"אחר" אף לאחר שהאחרון התפקר מעלה שאלה נוספת הקשורה ללימוד תורה. לא פחות מהשאלה ממני עליו ללמוד, מטרידה השאלה ממני אל לו לאדם ללמוד. רבי מאיר הוא שקובע: חובה על האדם שישמש שלושה תלמידי חכמים. האם יש גם מה שאסור לו לאדם בהקשר זה? ואיך נוהג רבי מאיר עצמו? בשאלה זו דנה הגמרא בהמשך הסוגיה בבבלי (חגיגה טו ע"ב).

הגמרא מתארת דיון ארוך בשאלה האם ניתן ללמוד תורה מתלמיד חכם שסרח, ושואלת: "ורבי מאיר היכי גמר תורה מפומיה דאחר?"; רבי מאיר עצמו מתלבט בדילמה זו ואף משיב לשואלים אותו באמצעות משל: "מצילין תיק הספר עם הספר".⁴⁹ כשם שבמקרה של שרפה בשבת מצילים את ספר התורה ואגב אורחא מצילים עמו את התיק שהוא עטוף בו, כך מצילים את "אחר" (הדומה לתיק) בזכות תורתו (הדומה לספר התורה). אך רבי מאיר אינו היחיד המתלבט בשאלת ההיתר ללמוד תורה ממני שסרח. מתלבטות בכך בנותיו של "אחר", ומתלבט רבי - רבי יהודה הנשיא; מתלבטים אמוראי ארץ ישראל ומתלבטים אמוראי בבל, מתלבטים בשמים ומתלבטים בארץ, וממילא הופכת השאלה משאלה אישית-פרטית לשאלה כללית ורב-דורית.

בתו של "אחר" (או בנותיו, על פי הגרסה בירושלמי) באה לפני רבי:

בתו של אחר אתיא לקמיה דרבי אמרה ליה: רבי פרנסני. אמר לה: בת מי את? אמרה לו: בתו של אחר אני. אמר לה: עדיין יש מזרעו בעולם? והא כתיב לא נין לו ולא נכד כְּעֵמוּ וְאֵין שְׂרִיד בְּמִגְרָיו (איוב יח, יט)?! אמרה לו: זכור לתורתו ואל תזכור מעשיו. מיד ירדה אש וסכסכה ספסלו של רבי. בכה ואמר רבי: ומה למותגנין בה כך - למשתבחין בה על אחת כמה וכמה.⁵⁰

בתו של "אחר" פונה בבקשת צדקה לרבי. סופה שהיא נענית, אך קודם לכן היא שומעת מפי רבי התייחסות הגורסת כי לצאצאיו של "אחר" ספק אם צריך להיות קיום. חובת ההוכחה מוטלת למעשה עליה, והיא מעלה את טענת ההפרדה: "הבט לתורתו ואל תזכור למעשיו" - אף שמעשי "אחר" מנותקים

48 על ייחודו של המספר שלוש עיין לדוגמה במדרש תנחומא, יתרו פרק י; שיר השירים רבה, א י, וכן הסברו של המהר"ל בספרו תפארת ישראל, ירושלים תשד"ם, פרק נ, ועוד.

49 ירושלמי חגיגה ב, א, עז ע"ג.

50 בבלי חגיגה טו ע"ב.

מתורתו באופן שאין לה לאחרונה כל השפעה על התנהגותו לא בתחום הדתי ולא בתחום המוסרי - הבת מבקשת "זכור לתורתו". האם זו הפרדה אפשרית? כפי שהזכרנו, בתו של "אחר" אינה הראשונה שקובעת את קוד ההפרדה שבין התורה למעשים אצל "אחר". קודם לה רבי מאיר שאינו פוסק מללמוד תורה מ"אחר", מנסה להחזיר את רבו בתשובה⁵¹ ומשנכשל מנסה להילחם על העולם הבא שלו.⁵² כששואלים אותו תלמידיו: "אין אמרין לך בההוא עלמא למאן את בעי למבקר, לאבוך או לרבך" (ירושלמי חגיגה ב, א, עז ע"ג), עונה רבי מאיר: "אנא מיקרב לרבי קדמיי ובתר כן לאבא", וכששואלים תלמידיו אם בשמים ישמעו לבקשה זו הוא עונה: "ולא כן תנינן מצילין תיק הספר עם הספר, תיק התפילין עם התפילין? מצילין לאלישע אחר בזכות תורתו!".

רבי מאיר גורס כי יש להפריד בין האיש לבין תורתו, ולומד כי כשם שתיק של ספר תורה ניצל מן השרפה בשבת לא מפני שיש לו ערך עצמי אלא מפני שהוא עוטר את ספר התורה וניצל עמו ובזכותו, כך אלישע האיש מהווה מעין עטיפה לתורתו שלו. התורה שקיבל מרבתי, למד ולימד לתלמידיו היא תורה שיש בכוחה להצילו אף כשמעשיו מחייבים אותו. באותו אופן דורשת בתו של "אחר" מרבי את ההפרדה הנדרשת לדעתה בין מעשי אביה, שוודאי מחייבים אותו, לבין תורתו שנקלטה אצל תלמידיו וממשיכה על כן לפעול בעולם אף בניגוד לרצונו ודרכו של "אחר", ואף מקנה זכויות לצאצאיו.

משנתו הסדורה של רבי שבאה לידי ביטוי בפסוק שהוא מצטט באזוניה - "לא נין לו ולא נכד בעמו ואין שְׁרִיד בְּמִגְוִרְיוֹ" (איוב יח, יט) - נפרמת ונסדקת כלשהו: "ירדה אש מן השמים וסכסכה ספסלו של רבי". אם בתו של "אחר" יודעת לעשות את ההפרדה הדרושה, הרי שאין לקרוא עליה את הפסוק "לא נין לו ולא נכד בעמו". על שכמותה ודאי שאין לומר "ואין שריד במגוריו"⁵³!

דומה כי המפגש בין רבי לבתו של "אחר" עניינו העיקרי הוא בירור הסוגיה העקרונית, ולא מציאת פתרון כלכלי לענייה של הבת. היא מעוניינת ביצירת "במה ציבורית" לבירור השאלה המטרידה אותה, ולכן היא פונה דווקא אל רבי ולא אל גבאי צדקה מן השורה. רבי פועל כמי שיש לו אחריות כלפי הדור כולו, ואף שהוא חי כשני דורות אחרי "אחר" הוא חושש להשלכות הקשות של מעשהו של "אחר", התנא שנכנס לפרדס ו"קיצץ בנטיעות", ולכן עונה לה בחריפות כה גדולה.⁵⁴

הדיון בין בתו של "אחר" לבין רבי "מועתק" בהמשך הגמרא לתוך בית המדרש הגדול בטבריה, הוא בית מדרש של רבי יוחנן וריש לקיש, גדולי האמוראים של הדור השני בארץ ישראל:

ורבי מאיר היכי גמר תורה מפומיה דאחר? והאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, מאי דכתיב פי שפתי כהן ישקרו דעת ותורה יבקשו מפיהו פי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב, ז)? אם דומה הרב למלאך ה' צבאות - יבקשו תורה מפיהו, ואם לאו - אל יבקשו תורה מפיהו!

51 עיין ירושלמי חגיגה ב, א, עז ע"ב דברי רבי מאיר ל"אחר": "ולית את חזר בך?", וכן בבלי חגיגה טו ע"ב: "אמר לו (רבי מאיר ל'אחר): אף אתה חזר בך".

52 עיין במקורות מהירושלמי ומהבבלי המוזכרים בהערה הקודמת.

53 הירושלמי שם בפיו של רבי פסוק אחר מתהילים קט, א: "אל יהי לו משך חסד ואל יהי חונן ליתקויו" המעלה את השאלה האם מותר - כמעשה חסד - לתמוך בצאצאיו של "אחר", ולא כמו הבבלי ששאל האם ראוי שתהיה לו ל"אחר" המשכיות בעולם.

54 מעניין לציין שבמסכת אבות ד, כ רבי מביא את הדבר האחד המובא מכל תורתו של "אחר" בשמו: "אלישע בן אביה אומר, הלומד ילד למה הוא דומה? לדיו כתובה על נייר חדש, והלומד זקן למה הוא דומה? לדיו כתובה על נייר מחוק". האם "אחר" רואה עצמו עתה כנייר מחוק שאין האותיות יכולות להיקלט בו כראוי, בניגוד לעברו המבטא מציאות של דיו הכתובה על נייר חדש שבו האותיות נקלטות היטב?

אמר ריש לקיש: רבי מאיר קרא אשכח ודרש: הַט אֲזַנְךָ וְשִׁמְעוּ דְבַרְיִי חֲכָמִים וְלִבְךָ תְּשִׁית לְדַעְתִּי (משלי כב, יז) – לדעתם לא נאמר, אלא לדעתי.
 רב חנינא אמר מהכא: שְׁמָעֵי בַת וּרְאֵי נְהַטֵּי אֲזַנְךָ וְשִׁכְחֵי עִמְךָ וּבֵית אֲבִיךָ (תהילים מה, יא). קשו קראי אהרדי! לא קשיא, הא בגדול הא בקטן.⁵⁵

לשיטת רבי יוחנן תורה ניתן ללמוד רק מפיו מי שדומה למלאך ה' צבאות בכל דרכו והנהגותיו. תורה ניתן ללמוד רק ממני שתוכו כבדו,⁵⁶ ממני שתורתו ומעשיו חד הם. ממילא הדרא שאלה לדוכתא: "ורבי מאיר כיצד למד תורה מפיו של אחר" שהפך להיות כופר בעיקר?!

ריש לקיש, שבעברו היה ראש לשודדים ומודע אולי יותר לחכמה המתקיימת גם מחוץ לבית המדרש,⁵⁷ מציג אלטרנטיבה שונה ללימוד תורה: הוא מגדיר את "אחר" כחכם שיש לשמוע ולהאזין לחכמתו, אך לבו של הלומד צריך להיות נתון לקב"ה. דומה כי התייחסותו של ריש לקיש לתורתו של "אחר" היא כאל חכמה חיצונית שוודאי יש מה ללמוד ממנה, אולי כמעט בבחינת "הכמה בגויים תאמין",⁵⁸ אך אסור שיהיה לה חלק בקביעת הנהגותיו ואמונתו של האדם. דומה כי ריש לקיש, ובעקבותיו גם רבי חנינא בר חמא שלומד עיקרון זהה אך מפסוק אחר, רואים ביכולת ההפרדה הנדרשת מהלומד ערך חשוב שבכוחו לבנות את השקפת עולמו.

הגמרא ממשיכה להקשות על הסתירה הקיימת בין הפסוק ממלאכי שרבי יוחנן מצטט כתנא דמסייע לשיטתו לבין הפסוקים ממשלי ומתהילים שריש לקיש ורבי חנינא מצטטים כתנא דמסייע לשיטתם, וקובעת: "לא קשיא! הא בגדול הא בקטן". כאן הגמרא עוסקת בסתירה שבין הפסוקים עצמם וקובעת כי אין סתירה בין הפסוקים שכן הם עוסקים בשני סוגים של בני אדם, וביניהם יש להפריד: ה"גדול" אכן יכול לנהוג כשיטת ריש לקיש ולהפריד בין החכמה - השכל - לבין הלב, ולעומתו ה"קטן" אינו מסוגל להפרדה מעין זו והיא אף מסוכנת לו, לכן עליו ללמוד רק ממני ששלם בתורתו ובהנהגותיו, כדברי רבי יוחנן.

לכאורה יכול היה הדיון להסתיים בשלב זה שבו הוגדר הצורך בהפרדה ואובחנו שני סוגי ההפרדות: האחד - ההפרדה בין תורתו ובין מעשיו של החוטא, והאחר - ההפרדה בין שני סוגי לומדים. אך לא היא. אם קודם ראינו שהדיון בין בתו של "אחר" לבין רבי "מועתק" לבית המדרש בטבריה, הרי שעתה נראה שמעגלי הדיון מתרחבים עוד יותר, ומגיעים אף לשיבות בכל. הגמרא בוחרת להציג את הדיון באמצעות הבאת דעותיהם של תנאים בני דורות שונים ואמוראים בני דורות שונים, בארץ ישראל ובבבל בזה אחר זה, ולהדגיש בכך את הרצף הרעיוני-תוכני שנוצר בין הדורות, רצף שאינו תלוי זמן או מקום.

כי אתא רב דימי (כשבא רב דימי מארץ ישראל לבבל) אמר: אמרי במערבא רבי מאיר אכל תחלא ושדא שיחלא לברא (רבי מאיר אכל תמר וזרק גלעינו לחוץ).
 דרש רבא: מאי דכתיב אל גַּת אַגוֹז יְרַדְתִּי לְרְאוֹת בְּאֵפֵי הַנְּחָל וְגו' (שיר השירים ו, יא)?

55 בבלי חגיגה טו ע"ב.

56 כך סובר רבן גמליאל, כשיטת בית שמאי: "היה רבן גמליאל מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כבדו לא יכנס לבית המדרש" (בבלי ברכות כח ע"א). על שיטת בית שמאי עיין אבות דרבי נתן, נוסח א, פ"ב ה"ט. הד נוסף לאותו ויכוח עצמו ניתן למצוא בוויכוח שבין רבי לרבי חייה בשאלה אם מותר לשנות לתלמידים בשוק, עיין בבלי מועד קטן טז ע"א-ע"ב.

57 בבלי בבא מציעא פד ע"א, ורש"י על אתר.

58 איכה רבה, ב יג.

למה נמשלו תלמידי חכמים לאגוז? לומר לך מה אגוז זה אף על פי שמלוכלך בטיט ובצואה אין מה שבתוכו נמאס – אף תלמיד חכם אף על פי שסרח אין תורתו נמאסת. אשכחיה רבה בר שילא לאלהיה אמר ליה: מאי קא עביד הקדוש ברוך הוא? אמר ליה קאמר שמעתא מפומייהו דכולהו רבנן ומפומיה דרבי מאיר לא קאמר. אמר ליה אמאי? משום דקא גמר שמעתא מפומיה דאחר. אמר ליה אמאי?! רבי מאיר רמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק...⁵⁹

שלושת אמוראי בבל המתייחסים לשאלה הנידונה נותנים שלושה משלים שונים: משל התמר, משל האגוז ומשל הרימון. שלושת המשלים עוסקים, כמו גם תחילת הדיון, בשאלת ההפרדה וקובעים כי רבי מאיר יכול היה ללמוד תורה מפי "אחר" מפני שניתן ביכולת ההפרדה שבין הקליפה לפרי, בין התוך לחוץ. אם כך, מדוע יש צורך בשלושה משלים שונים (ואף בארבעה אם ניקח בחשבון גם את משל הספר ותיק הספר, התפילין ותיק התפילין שבו משתמש רבי מאיר עצמו בירושלמי)? האין די באחד מהם? נראה שלמרות הדמיון בין המשלים קיים ביניהם גם שוני המצריך את כולם.

את המשלים ניתן לחלק לשתי קטגוריות: משלים שיש בהם אלמנטים המייצגים פנים וחוץ (תמר וגלעין, תיק הספר והספר), ומשלים שאף שגם בהם יש אלמנטים כאלה הפרות שנדונים בהם הם בעלי קליפה כפולה (אגוז ורימון).

הקטגוריה הראשונה – משלים שיש בהם פנים וחוץ – נחלקת גם היא לשניים: במשל התמר החוץ, שהוא הפרי, הוא העיקר הנאכל בעוד שהגלעין נזרק, ואילו במשל הספר ותיק הספר הפנים הוא העיקר ואותו אנו חפצים לשמור.⁶⁰

כלומר: היחסים בין פנים לחוץ אינם ברורים תמיד ו/או חד-כיווניים: לעתים עלינו לשמר את הפנים ולעתים דווקא החוץ הוא הטעון שימור. בנמשל ייתכן אף לומר כי לא תמיד אנו יודעים לקבוע מהו הטעון שימור.

הקטגוריה השנייה של המשלים – זו שמתייחסת לאגוז ולרימון – מתייחדת בכך ששני פרות אלה הם בעלי קליפה חיצונית וגם קליפה פנימית הקשה יותר להפרדה מן הפרי. משלים אלו אינם מדברים רק על ההפרדה הגסה יותר שבין מעשיו של "אחר" (הנמשלים לקליפה החיצונית ואותם יש לזרוק) לבין תורתו (הנמשלת לפרי ונאכלת), אלא גם על הפרדה עדינה וקשה הרבה יותר, היא ההפרדה בתוך תורתו של "אחר". בתוך תורתו של "אחר" יש חלקים, אולי אלה הנוגעים יותר לתחום האמונות והדעות, שאותם שומה על רבי מאיר לזרוק, אך יש חלקים שרבי מאיר צריך ורוצה ליטול. כך מסביר הרב ישכר תמר בפירושו "עלי תמר" על הירושלמי:

אולם למרות כל רשעתו ובגידתו הנוראה (של "אחר") יש לדעת שבתקופת השמד, שבת מדרשיות היו שוממים ונתמעטו החכמים, היה חלק ידוע ממשנה וברייתות שהיה שגור בפי אחר שאחרים מהחכמים לא ידעום והייתה צפויה שכחה ואבדון לחלק של תורה שבע"פ. ונתן רבי מאיר נפשו על הדבר להציל חלקי התורה שבע"פ שבפי הבוגד והצורר, שאף שעזב עמו, תורתו שמר בלי משים.⁶¹

59 בבלי חגיגה טו ע"ב.

60 להסבר שונה של ההבדל בהבנת שני המשלים עיין דיאמנט-גורמן, אלישע, עמ' 146–148.

61 הרב ישכר תמר, עלי תמר על הירושלמי, ישיבת הר עציון תשנ"ב, חגיגה א, א.

ברימון, הפרי הנאכל הוא הגרעין שממנו יכול לצמוח פרי חדש. הפרי החדש צומח כביכול דווקא מתוך האכילה והבליעה של הפרי שאליו הגענו אחרי הפרדה לפנים מהפרדה. רבי מאיר יכול להצמיח "פרי חדש" מתורתו של "אחר" רבו, אחרי ש"יאכל" את הניתן לאכילה.

אך אין זו הצמיחה החדשה היחידה העולה מפיענוח המשלים. גם התמר, בקטגוריה הראשונה של המשלים, מכיל גלעין הנורק לחוץ (ולא נבלע פנימה כמו גלעיני הרימון), ובכוחו להצמיח עץ חדש. גם "אחר" עצמו (ולא רק רבי מאיר האוכל מתורתו של "אחר") יכול לשוב ולהצמיח פרי ראוי! ואכן כפי שראינו, הגמרא במסכת קידושין מלמדת אותנו בשם רבי יעקב כי "שכר מצוה בהאי עלמא ליכא". רבי יעקב מוכיח את דבריו ממצוות כיבוד אב ואם וממצוות שילוח הקן, ובסוף הדיון אומר רב יוסף: "אילמלי דרשיה אחר להאי קרא רבי יעקב בר ברתיה לא חטא"! דהיינו, אילו למד "אחר" את המקראות כפי שלמד אותם רבי יעקב נכדו - לא היה חוטא.⁶² ניתן לומר כי כשמתייצבת בתו של "אחר" לפני רבי ומבקשת "זכור לתורתו ואל תזכור למעשיו" היא יודעת שיש תיקון לתורתו של אביה לא רק בתורת תלמידיו אלא גם בתורת צאצאיו. הגלעין - מתוך שנורק החוצה והרכיב - הצמיח שורש חדש היודע לעשות את מכלול ההפרדות הנדרשות בתורת סבו.

הדיון באפשרויות ובאופני הלימוד ממי שאינו ראוי אינו פוסק לאורך מאות שנים, ואינו מאבד מהרלוונטיות שלו אף כשהדמויות המניעות את הדיון - רבי מאיר ו"אחר" - כבר אינן בין החיים. הגמרא מאפשרת לנו לחוש את הדינמיות של הדילמה הנידונה בכך שהיא פורשת בפנינו שרשרת ארוכה של אישים העוסקים בבירור זה, שרשרת המשתרעת על פני דורות וארצות: רבי מאיר - בן הדור הרביעי לתנאים, ואחריו רבי - בן הדור החמישי; רבי חנינא בר חמא - בן הדור הראשון לאמוראי ארץ ישראל, ואחריו רבי יוחנן וריש לקיש - בני הדור השני לאמוראי ארץ ישראל; רב דימי - בן הדור השלישי לאמוראי בבבל, ואחריו רבא - בן הדור הרביעי, וכן רבה בר שילא, אף הוא אמורא בבלי בדור השלישי והרביעי - כולם עוסקים באותה שאלה עצמה.

אף בכך אין הגמרא מסתפקת; היא פורשת את הסוגיה אף מעבר לגבולות הארציים וקובעת כי גם בשמים מתדיינים באותו עניין עצמו:

אשכחיה רבה בר שילא לאליהו אמר ליה: מאי קא עביד הקדוש ברוך הוא? אמר ליה קאמר שמעתא מפומייהו דכולהו רבנן ומפומיה דרבי מאיר לא קאמר. אמר ליה אמאי? משום דקא גמר שמעתא מפומיה דאחר. אמר ליה אמאי?! רבי מאיר רמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק! אמר ליה (אליהו לרבי שילא): השתא קאמר, מאיר בני אומר: בזמן שאדם מצטער שכינה מזה לשון אומרת? 'קלני מראשי קלני מזרועי'; אם כך הקדוש ברוך הוא מצטער על דמן של רשעים - קל וחומר על דמן של צדיקים שנשפך.⁶³

במפגש שהגמרא מתארת בין רב שילא לבין אליהו היא פותחת פתח לדיון נוסף בסוגיה, דיון שמקורו בבית מדרש של מעלה, כלומר דיון המאפשר התבוננות-על מתוך מרחק של זמן ומקום ובחינה מחודשת של הדעות שהושמעו עד עתה. אליהו חושף בפני רב שילא התרחשות שמימית הסותרת את המסקנות

62 לגבי הזיהוי של רבי יעקב הנזכר כאן עיין הערה 45.

63 בבלי חגיגה, טו, ע"ב. תרגום: מצא רבא בר שילא את אליהו אמר לו: מה עושה הקב"ה? אמר לו: אומר הלכה מפיהם של כל החכמים, ומפיו של רבי מאיר אינו אומר. אמר לו: למה? משום שלמד תורה מפיו של "אחר". אמר לו למה?! רבי מאיר רמון מצא, תוכו אכל וקליפתו זרק! אמר לו: עכשיו הוא אומר, 'מאיר בני אומר'...

שחכמים בארץ מגיעים אליהן בשאלה "ורבי מאיר היכי גמר תורה מפומי דאחר", היא השאלה שבה עסקו תנאים ואמוראים בארץ ישראל ובבבל לאורך חמישה דורות. ההכרעה השמימית הפוכה, ולמעשה כל תירוצי התנאים והאמוראים נדחים! המסר מאליהו חד וברור: אכן אסור היה לרבי מאיר ללמוד תורה מפיו של "אחר", ומפני שלמד - אין הקב"ה אומר תורה משמו בשמים. במילים אחרות: מפני שלמד מתורת "אחר" אין לה לתורתו של רבי מאיר קיום!

תמיהת רב שילא בוקעת שמי שמים: אמאי (למה)?! (והרי) רבי מאיר רמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק! בפני אליהו רב שילא ממשיל את דרכו של רבי מאיר דווקא לרימון, שמכל המשלים הוא המורכב והעדין ביותר בהסבר שהוא נתון ליכולות ההפרדה של רבי מאיר. בעקבות דבריו של רבי שילא חוזר בו, כביכול, אליהו ומצהיר כי עתה - אחרי דברי רבי שילא - הקב"ה אומר תורה גם משמו של רבי מאיר המכונה על ידו בכינוי המבטא אהבה - "בני". מה השתנה? הרי אין לומר כי רבי שילא גילה לקב"ה משהו שהוא לא ידע על רבי מאיר. אלא שרבי שילא חשף את ההבנה המתקמת בארץ שלפיה ניתן ללמוד את תורתו של "אחר" אך ורק תוך ביצוע מסכת הפרדות כפולה (בין תורתו למעשיו ובתוך תורתו עצמה), כמו זו הנדרשת באכילת הרימון.⁶⁴ יתר על כן: בדברי רבי שילא ניתן לשמוע גם את האבחנה שיוצרת הגמרא בין "גדול" ל"קטן": "רבי מאיר רמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק": ברבי מאיר, שהוא "גדול", הדברים אמורים, אך לא באחרים. בסיכומו של דבר מתברר כי מטרת הדיון בשמים הייתה לבחון, בפרספקטיבה על-זמנית, את האופן שבו מיושמת בארץ ההפרדה בין התורה למעשים, ורק משמוצגת הפרדה זו כמסקנת הדיון של חכמים בארץ - שבים שמים וארץ ומתאחדים.

הגמרא מסיימת בהשמעת תוכן דברי התורה של רבי מאיר הנלמדים בשמים אחרי שרבי שילא חשף את ההבנה המתקמת בארץ שלפיה רבי מאיר למד את תורתו של "אחר" אך ורק תוך ביצוע מסכת ההפרדות הכפולה. תורת רבי מאיר הנשמעת בשמים עוסקת בסוגיה הנוגעת לשאלת העל המטרידה את רבי מאיר: כיצד ניתן להציל את "אחר",⁶⁵ והיא בעלת השלכות גם לשאלת אפשרות הלימוד ממנו. הקב"ה כביכול מצטט את דברי רבי מאיר בסוגיית הלנת תלוי המופיעה במסכת סנהדרין:

... לא תלוי נבלתו על העץ כי קבור תקברנו ביום ההוא כי קללת אלהים תלוי וגו' [דברים כא, כג], כלומר מפני מה זה תלוי? מפני שבירך את השם ונמצא שם שמים מתחלל.
אמר רבי מאיר: בשעה שאדם מצטער שכינה מה לשון אומרת? קלני מראשי קלני מזרועי. אם כן המקום מצטער על דמן של רשעים שנשפך - קל וחומר על דמן של צדיקים.⁶⁶

הסוגיה הנידונה היא סוגיית איסור הלנת תלוי על העץ, "כי קללת אלוהים תלוי". החוטא נתלה על ש"בירך" (בלשון סגי נהור) את השם. השארתו במצב זה תגרום לסיפור חוזר ונשנה של חטאו, ובכך יימצא שם שמים חוזר ומתחלל. בנקודה זו נכנס לדיון רבי מאיר שמוטרד משאלה אחרת לגמרי: "בשעה שאדם

64 כמו שכותבת דיאמנט גורמן: "כוחה של אמירה זו הוא מתוקף העובדה שהיא נשמעת מתוככי בית המדרש ומופנית כטעון לקב"ה. הפעם אין מדובר בפתגם השגור בפיהם של אנשי מערבא... כי אם בעמדה חד משמעית שהתגבשה בתוך בית המדרש... עמדה נחרצת זו המצדדת בתורתו של רבי מאיר לא יכולה היתה להיות מוצגת אלא כחלוף מספר דורות של תלמידי חכמים... רבי מאיר עצמו לא יכול היה לטעון רימון מצאתי תוכו אכלתי וקליפתו זרקתי. לטענה זו לא היה שום תוקף מחייב... רק רבי יוחנן והבאים אחריו היו בעלי רטרופקטיבה לראות שאין תורתו של תלמיד חכם שסרח נמאסת, שהרי היא נמשכת והולכת במסורת הדורות" (אלישע, עמ' 152-153).

65 ראה לעיל הערות 9 ו-10.

66 בבלי סנהדרין מו ע"ב.

מצטער - 'שפורענות באה עליו בעונו' (רש"י) - שכינה מה לשון אומרת" - באיזו לשון השכינה קובלת ומתנוודדת עליו (רש"י)? במילים אחרות, רבי מאיר שואל: האם יש צער בשמים על אדם מעין זה? האם יש סיכוי שבשמים יקבלו אפילו מי שחטא חילול השם רובץ על כתפיו? רבי מאיר כמובן אינו שואל שאלה תאורטית אלא הוא ממשיך במאמציו למצוא סדק כלשהו שדרכו יוכל "אחר" רבו להיכנס בשערי תשובה. דברי רבי מאיר מספרים את סיפור צערה של השכינה אפילו על הרשעים: "קלני מראשי קלני מזרועי" אומרת השכינה, ורש"י מסביר: "קלני מראשי - כמו שהאדם שיגע ועייף אומר ראשי כבד עלי, וזרועי כבד עלי, והיינו 'קללת' - קל לית (אין) אני, איני קל". הקב"ה כביכול מתאונן שלא קל לו. דינו החמור של מחלל שם שמים מכבד, כביכול, אף על הקב"ה ומצער, ואולי רומזים הראש והזרוע לכאב ולצער על ברית קשר התפילין שהופרה כאן. והלוא רבי מאיר הוא שהמשיל את הצלת "אחר" להצלת תפילין: "מצילין תיק התפילין עם התפילין!"⁶⁷

מכל הסוגיות שרבי מאיר מופיע בהן הגמרא בוחרת לשים בפי השמים דווקא דיון בסוגיה זו העוסקת בכאבו של הקב"ה אפילו על מחלל שם שמים, כמו "אחר", ומאשרת בכך את דרכו המיוחדת של רבי מאיר שיכול היה - באמצעות ביצוע ההפרדות הנדרשות - ללמוד תורה מפיו של "אחר".

לסיכום, ניתן לומר כי מותך הדיון הרחב והמקיף המתנהל בשאלה כיצד למד רבי מאיר תורה מפיו של "אחר" מתבררת גישתו העקרונית של רבי מאיר עצמו: לשיטתו לא רק ממי שדומה למלאך ה' צבאות ניתן ללמוד תורה, אלא גם מתלמיד חכם שסרח בתנאי שידועים להפריד בין תורתו לבין מעשיו. נראה שרבי מאיר תובע שיטת לימוד המחייבת את הלומד לבירור והפרדה באופן מתמיד. תביעתו זו באה לידי ביטוי בשני מישורים: המישור האחד - ההצגה התאורטית של תפוסתו: "אם למדת מרב אחד אל תאמר דיי אלא לך אצל חכם (אחר) ולמוד תורה", ועוד: "חובה הוא לאדם שישמש שלשה תלמידי חכמים, כגון רבי אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא... כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך, אם שניהם כאחד טובים", כפי שהראנו בחלקו הראשון של המאמר. המישור השני הוא ביישום המעשי של תפוסת העולם כשרבי מאיר ממשיך ללמוד תורה מ"אחר" גם אחרי שסרח, ופועל כמי ש"רמון מצא תוכו אכל וקליפתו זרק". נראה שהדרך שרבי מאיר מתווה בהנחיותיו אלו - יכירן מקומן אצל כל לומד תורה בכל דור.

67 בהקשר זה מאלפים דברי ר' חיים מוולוז'ין שלהלן. תודתי לד"ר אורה ויסקינד-אלפר על שהפנתה אותי למקור זה: "ומ'ש קלני מראשי קלני מזרועי. הענין הם תפילין ש"ר ותש"י (תפילין של ראש ותפילין של יד, י"ש). כי ארז"ל (ברכות ו ע"א) שהקב"ה מניח תפילין. וענין התפילין שלו ית"ש. הוא התדבקו ית"ש להטיב עמנו בכל. כמ"ש שתפילין דמארי עלמא מה כתיב בהו. ומי כעמך ישראל גוי אחד. כי מי גוי גדול וכו'. וכן כל הפסוקים דשם הם רק שבחי ישראל. וכלהו כתיבי באדרעי והוא כענין את ה' האמרת היום וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה כו'. שכמו שבתפילין שלנו כתובים שבחי הקב"ה. כן תפילין שלו כביכול הם שבחים שלנו. ששם הוא ענין ההתדבקות. והוא ענין הכתוב ישראל אשר בך אתפאר סוד התפילין דמארי עלמא. שהתפילין נקראים פאר כמשרז"ל, וע' זזה' בשלח ס"ב ריש ע"ב. לכן כשאד' מצטער ווא אין ההתקשרות וההתדבקו' כביכול בין האדם לבניו ית' שמו בשלימותו כראוי. הוא ענין קלני מראשי קלני מזרועי שהם מקומות התפילין ששם היה ראוי להיות ההתדבקות הקדושה" (ר' חיים מוולוז'ין, נפש החיים, שער ב פרק יא). רבי מאיר שומע, כאמור, את צער השכינה על ניתוק ההתקשרות וההידבקות בקדושה אפילו של מי שסרח, כ"אחר".

נספח

תלמוד ירושלמי מסכת הגיגה ב, א, עז ע"ב-ע"ג	תלמוד בבלי מסכת הגיגה יד ע"ב - טז ע"ב
<p>ארבעה נכנסו לפרדס אחד הציץ ומת, אחד הציץ ונפגע, אחד הציץ וקיצץ בנטיעות, אחד נכנס בשלום ויצא בשלום.</p> <p>בן עזאי הציץ ונפגע עליו הכתוב אומר (משלי כה, טז) דבש מצאת אכול דייך.</p> <p>בן זומא הציץ ומת עליו הכתוב אומר (תהלים קמז, טז) יקר בעיני ה' המותה לחסידיו.</p> <p>אחר הציץ וקיצץ בנטיעות.</p>	<p>תנו רבנן ארבעה נכנסו בפרדס ואלו הן בן עזאי ובן זומא אחר רבי עקיבא</p> <p>אמר להם רבי עקיבא כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים מים משום שנאמר דובר שקרים לא יכון לנגד עיני</p> <p>בן עזאי הציץ ומת עליו הכתוב אומר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו</p> <p>בן זומא הציץ ונפגע ועליו הכתוב אומר דבש מצאת אכול דייך פן תשבענו והקאתו אחר קיצץ בנטיעות</p>
<p>מני אחר? אלישע בן אבויה שהיה הורג רבי תורה. אמרין כל תלמיד דהוה חמי ליה משבח באוריתא הוה קטיל ליה.</p> <p>ולא עוד אלא דהוה עליל לבית וועדא והוה חמי טלייא קומי ספרא והוה אמר מה אילין יתבין עבדין הכא? אומנותיה דהן בנאי אומנותיה דהן נגר אומנותיה דהן צייד אומנותיה דהן חייט וכיון דהוון שמעין כן הוון שבקין ליה ואזלין לון עליו הכתוב אומר (קהלת ה, ה) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך וגו' שחיבל מעשה ידיו שלאותו האיש.</p> <p>אוף בשעת שומדא הוון מטענין לון מטולין והוון מתכוונין מיטעון תרי חד מטול משם שנים שעשו מלאכה אחת. אמר אטעוננון יחידאין אזלין ואטעונינון יחידין.</p> <p>והוון מתכוונין מיפרוק בכרמלית שלא להוציא מרשות היחיד לרשות הרבים אמר אטעונינון צלוחיין אזלין ואטעונינון צלוחיין.</p>	
<p>רבי עקיבא נכנס בשלום ויצא בשלום עליו הכתוב אומר: (שיר השירים א, ד) משכני אחרך נרוצה וגו'.</p>	<p>רבי עקיבא יצא בשלום</p>

<p>תלמוד ירושלמי מסכת חגיגה ב, א, עז ע"ב-ע"ג</p>	<p>תלמוד בבלי מסכת חגיגה יד ע"ב - טו ע"ב</p>
	<p>תנו רבנן מעשה ברבי יהושע בן חנניה שהיה עומד על גב מעלה בהר הבית וראהו בן זומא ולא עמד מלפניו אמר לו מאין ולאין בן זומא? אמר לו צופה הייתי בין מים העליונים למים התחתונים ואין בין זה לזה אלא שלש אצבעות בלבד שנאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים כיונה שמרחפת על בניה ואינה נוגעת. אמר להן רבי יהושע לתלמידי עדיין בן זומא מבחזן</p>
	<p>אחר קיצץ בנטיעות עליו הכתוב אומר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך. מאי היא? הוא מיטטרון דאתיבא ליה רשותא למיתב למיכתב זכוותא דישראל אמר גמירא דלמעלה לא הוי לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף ולא עיפוי שמא חס ושלום שתי רשויות הן? אפקוהו למיטטרון ומחיוהו שיתין פולסי דנורא, אמרו ליה: מאי טעמא כי חזיתיה לא קמת מקמיה? איתיהבא ליה רשותא למימחק זכוותא דאחר יצתה בת קול ואמרה שובו בנים שובבים חוץ מאחר.</p>
	<p>אמר הואיל ואיטריד ההוא גברא מההוא עלמא ליפוק ליתהני בהאי עלמא. נפק אחר לתרבות רעה נפק אשכח זונה תבעה אמרה ליה ולאן אלישע בן אבויה את עקר פוגלא ממישרא בשבת ויהב לה אמרה אחר הוא.</p>

<p>תלמוד ירושלמי מסכת חגיגה ב, א, עז ע"ב-ע"ג</p>	<p>תלמוד בבלי מסכת חגיגה יד ע"ב - טו ע"ב</p>
<p>רבי מאיר הוה יתיב דרש בבית מדרשא דטיבריה עבר אלישע רביה רכיב על סוסייא ביום שובתא אתון ואמרון ליה הא רבך לבר פסק ליה מן דרשה ונפק לגביה. אמר לו: מה הויתה דרש יומא דין? א"ל (איוב מב, יב) וה' ברך את אחרית וגו' א"ל ומה פתחת ביה? א"ל (איוב מב, י) ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה שכפל לו את כל ממונו אמר ווי דמובדין ולא משכחין עקיבה רבך לא הוה דרש כן אלא (שם) וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו בזכות מצות ומעשים טובים שהיה בידו מראשיתו.</p>	<p>שאל אחר את רבי מאיר לאחר שיצא לתרבות רעה אמר ליה: מאי דכתיב גם את זה לעומת זה עשה האלהים? אמר לו כל מה שברא הקדוש ברוך הוא ברא כנגדו: ברא הרים ברא גבעות ברא ימים ברא נהרות. אמר לו: רבי עקיבא רבך לא אמר כך אלא ברא צדיקים ברא רשעים ברא גן עדן ברא גיהנם כל אחד ואחד יש לו שני חלקים אחד בגן עדן ואחד בגיהנם זכה צדיק נטל חלקו וחלק חברו בגן עדן נתחייב רשע נטל חלקו וחלק חברו בגיהנם...</p>
<p>א"ל ומה הויתה דריש תובן? א"ל (קהלת ז, ח) טוב אחרית דבר מראשיתו א"ל ומה פתחת ביה? א"ל לאדם שהוליד בנים בנערותו ומתו ובזקנותו נתקיימו הוי טוב אחרית דבר מראשיתו. לאדם שעשה סחורה בילדותו והפסיד ובזקנותו ונשתכר הוי טוב אחרית דבר מראשיתו. לאדם שלמד תורה בנערותו ושכחה ובזקנותו וקיימה הוי טוב אחרית דבר מראשיתו. אמר ווי דמובדין ולא משכחין עקיבה רבך לא הוה דרש כן אלא טוב אחריתד בר מראשיתו בזמן שהוא טוב מראשיתו</p>	

<p>תלמוד ירושלמי מסכת חגיגה ב, א, עז ע"ב-ע"ג</p>	<p>תלמוד בבלי מסכת חגיגה יד ע"ב - טו ע"ב</p>
<p>ובי היה המעשה אבויה אבא מגדולי ירושלם היה ביום שבא למוהליני קרא לכל גדולי ירושלם והושיבן בבית אחד ולרבי אליעזר ולר' יהושע בבית אחד. מן דאכלון ושתון שרון מטפחין ומרקדקין. א"ר ליעזר לר' יהושע עד דאינון עסיקין בדידהון נעסוק אנן בדידן וישבו ונתעסקו בדברי תורה מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים וירדה אש מן השמים והקיפה אותם.</p> <p>אמר להן אבויה רבותיי מה באתם לשרוף את ביתי עלי? אמרו לו חס ושלום אלא יושבין היינו וחזרין בדברי תורה מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים והיו הדברים שמיחים כנתינתן מסיני והיתה האש מלחכת אותן כלחכתן מסיני ועיקר נתינתן מסיני לא ניתנו אלא באש (דברים ד, יא) וההר בוער באש עד לב השמים.</p> <p>אמר להן אבויה אבא רבותיי אם כך היא כוחה שלתורה אם נתקיים לי בן הזה לתורה אני מפרישו לפי שלא היתה כוונתו לשם שמים לפיכך לא נתקיימה באותו האיש.</p>	

<p>תלמוד ירושלמי מסכת חגיגה ב, א, עז ע"ב-ע"ג</p>	<p>תלמוד בבלי מסכת חגיגה יד ע"ב - טז ע"ב</p>
<p>אמר לו: ומה הייתה דרש תובן? א"ל (איוב כח, יז) לא יערכנה זהב וזכוכית א"ל ומה פתחת ביה? א"ל דברי תורה קשין לקנות ככלי זהב ונוחין לאבד ככלי זכוכית ומה כלי זהב וכלי זכוכית אם נשתברו יכול הוא לחזור ולעשותן כלים כמו שהיו אף תלמיד חכם ששכת תלמודו יכול הוא לחזור וללמדו כתחילה.</p>	<p>שאל אחר את רבי מאיר לאחר שיצא לתרבות רעה מאי דכתיב לא יערכנה זהב וזכוכית ותמורתה כלי פז? אמר לו אלו דברי תורה שקשין לקנותן ככלי זהב וכלי פז ונוחין לאבדן ככלי זכוכית. אמר לו: רבי עקיבא רבך לא אמר כך אלא מה כלי זהב וכלי זכוכית אף על פי שנשברו יש להם תקנה אף תלמיד חכם אף על פי שסרח יש לו תקנה אמר לו אף אתה חוזר כך! אמר לו: כבר שמעתי מאחורי הפרגוד שובו בנים שובבים חוץ מאחר.</p>
<p>א"ל דיין מאיר עד כאן תחום שבת א"ל מן הן את ידע? א"ל מן טלפי דסוסיי דהוינא מני והולך אלפיים אמה א"ל וכל הדא חכמתא אית בך ולית את חזר כך? א"ל לית אנא יכיל. א"ל למה? א"ל שפעם אחת הייתי עובר לפני בית קודש הקדשים רכוב על סוסי ביוה"כ שחל להיות בשבת ושמעתי בת קול יוצאת מבית קודש הקדשים ואומרת שובו בנים שובבים חוץ מאלישע בן אבויה שידע כחי ומרד בי.</p>	<p>תנו רבנן מעשה באחר שהיה רוכב על הסוס בשבת והיה רבי מאיר מהלך אחריו ללמוד תורה מפיו אמר לו: מאיר חוזר לאחריך שכבר שיערתי בעקבי סוסי עד כאן תחום שבת. אמר ליה אף אתה חוזר כך אמר ליה ולא כבר אמרתי לך כבר שמעתי מאחורי הפרגוד שובו בנים שובבים חוץ מאחר?</p>

<p>תלמוד ירושלמי מסכת חגיגה ב, א, עז ע"ב-ע"ג</p>	<p>תלמוד בבלי מסכת חגיגה יד ע"ב - טו ע"ב</p>
	<p>תקפיה עייליה לבי מדרשא אמר ליה לינוקא פסוק לי פסוקך אמר לו אין שלום אמר ה' לרשעים עייליה לבי כנישתא אחריתי אמר ליה לינוקא פסוק לי פסוקך אמר לו כי אם תכבסי בנתר ותרבי לך בורית נכתם עונך לפני עייליה לבי כנישתא אחריתי אמר ליה לינוקא פסוק לי פסוקך אמר ליה ואת שדוד מה תעשי כי תלבשי שני כי תעדי עדי זהב כי תקרעי בפוך עיניך לשוא תתיפי וגו' עייליה לבי כנישתא אחריתי עד דעייליה לתליסר בי כנישתא כולהו פסקו ליה כי האי גוונא. לברתא אמר ליה פסוק לי פסוקך אמר ליה ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי וגו'. ההוא ינוקא הוה מגמגם בלישניה אשתמע כמה דאמר ליה ולאלישע אמר אלהים. איכא דאמרי סכינא הוה בהדיה וקרעיה ושדריה לתליסר בי כנישתי ואיכא דאמרי אמר אי הואי בידי סכינא הוה קרענא ליה.</p>

<p>תלמוד ירושלמי מסכת חגיגה ב, א, עז ע"ב-ע"ג</p>	<p>תלמוד בבלי מסכת חגיגה יד ע"ב - טו ע"ב</p>
<p>וכל דא מן הן אתת ליה? אלא פעם [אחת] היה יושב ושונה בבקעת גיניסר וראה אדם אחד עלה לראש הדקל ונטל אם על הבנים וירד משם בשלום. למחר ראה אדם אחר שעלה לראש הדקל ונטל את הבנים ושילח את האם וירד משם והכישו נחש ומת אמר כתיב (דברים כב, ז) שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים איכן היא טובתו שלזה איכן היא אריכות ימיו שלזה? ולא היה יודע שדרשה ר' יעקב לפניו ממנו למען ייטב לך לעולם הבא שכולו טוב והארכת ימים לעתיד שכולו ארוך. ויש אומר ע"י שראה לשונו שלר' יהודה הנחתום נתון בפי הכלב שותת דם אמר זו תורה וזו שכרה?! זהו הלשון שהיה מוציא דברי תורה כתיקנן זה הוא הלשון שהיה יגע בתורה כל ימיו זו תורה וזו שכרה?! דומה שאין מתן שכר ואין תחיית המתים! ויש אומר אמו כשהיתה מעוברת בו היתה עוברת על בתי ע"ז והריחה מאותו המין והיה אותו הריח מפעפע בגופה כאירסה שלחכינה.</p>	
<p>לאחר ימים חלה אלישע אתון אומרון לר' מאיר הא רבך באיש אול בעי מבקרתיה ואשכחיה באיש א"ל לית את חזר כד? א"ל ואין חזרין מתקבלין? א"ל ולא כן כתיב (תהלים צ, ג) תשב אנוש עד דכא? עד דיכדוכה שלנפש מקבלין. באותה שעה בכה אלישע ונפטר ומת והיה רבי מאיר שמת בליבו ואומר דומה שמתוך תשובה נפטר רבי.</p>	

<p>תלמוד בבלי</p> <p>מסכת הגיגה יד ע"ב - טו ע"ב</p>	<p>תלמוד ירושלמי</p> <p>מסכת הגיגה ב, א, עז ע"ב-ע"ג</p>
<p>כי נח נפשיה דאחר אמרי לא מידן לידייניה ולא לעלמא דאתי ליתי.</p> <p>לא מידן לידייניה משום דעסק באורייתא, ולא לעלמא דאתי ליתי משום דחטא.</p> <p>אמר רבי מאיר: מוטב דלידייניה וליתי לעלמא דאתי מתי אמות ואעלה עשן מקברו.</p>	<p>מן דקברוניה ירדה האש מן השמים ושרפה את קברו אתון ואמרין לר' מאיר הא קיבירה דרבך אייקד נפק בעי מבקרתיה ואשכחין אייקד.</p> <p>מה עבד? נסב גולתיה ופרסיה עלוי אמר (רות ג, יג) ליני הלילה וגו' ליני בעולם הזה שדומה ללילה והיה בבוקר זה העולם הבא שכולו בוקר אם יגאלך טוב יגאל זה הקב"ה שהוא טוב דכתיב ביה (תהלים קמה, ט) טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו (רות ג, יג) ואם לא יחפוץ לגאלך וגאלתיך אנכי חי ה' ואיטפיית (וכבתה האש).</p>
<p>כי נח נפשיה דרבי מאיר סליק קוטרא מקבריה דאחר.</p> <p>אמר רבי יוחנן גבורתא למיקלא רביה חד הוה ביננא ולא מצנין לאצוליה אי נקטיה ביד מאן מרמי ליה מאן</p> <p>אמר מתי אמות ואכבה עשן מקברו.</p>	
<p>כי נח נפשיה דרבי יוחנן פסק קוטרא מקבריה דאחר. פתח עליה ההוא ספדנא אפילו שומר הפתח לא עמד לפניך רבינו.</p>	
<p>אמרין לרבי מאיר: אין אמרין לך בהווא עלמא למאן את בעי למבקרה לאבוד או לרבך? אמר לון אנא מיקרב לרבי קדמי וכתר כן לאבא. אמרון ליה ושמעין לך? אמר לון ולא כן תנינן:</p> <p>מצילין תיק הספר עם הספר תיק תפילין עם התפילין מצילין לאלישע אחר בזכות תורתו.</p>	

<p style="text-align: center;">תלמוד ירושלמי מסכת חגיגה ב, א, עז ע"ב-ע"ג</p>	<p style="text-align: center;">תלמוד בבלי מסכת חגיגה יד ע"ב - טו ע"ב</p>
<p>לאחר ימים הלכו בנותיו ליטול צדקה מרבי. גזר רבי ואמר (תהלים קט, יב) אל יהי לו מושך חסד ואל יהי חונן ליתומיו</p> <p>אמרו לו: רבי אל תבט במעשיו הבט בתורתו</p> <p>באותה השעה בכה רבי וגזר עליהן שיתפרנסו. אמר מזה אם זה שיגע בתורה שלא לשום שמים ראו מה העמיד מי שהוא יגע בתורה לשמה על אחת כמה וכמה!</p>	<p>בתו של אחר אתיא לקמיה דרבי אמרה ליה: רבי פרנסני, אמר לה בת מי את? אמרה לו בתו של אחר אני, אמר לה עדיין יש מזרעו בעולם והא כתיב (איוב יח, יט): לא נין לו ולא נכד בעמו ואין שריד במגוריו?!</p> <p>אמרה לו: זכור לתורתו ואל תזכור מעשיו</p> <p>מיד ירדה אש וסכסכה ספסלו של רבי בכה</p> <p>ואמר רבי ומה למתנגנין בה כך למשתבחין בה על אחת כמה וכמה.</p>

<p>תלמוד ירושלמי מסכת חגיגה ב, א, עז ע"ב-ע"ג</p>	<p>תלמוד בבלי מסכת חגיגה יד ע"ב - טז ע"ב</p>
	<p>ורבי מאיר היכי גמר תורה מפומיה דאחר והאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן מאי דכתיב כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא אם דומה הרב למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיהו ואם לאו אל יבקשו תורה מפיהו? אמר ריש לקיש רבי מאיר קרא אשכח ודרש הט אונן ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי לדעתם לא נאמר אלא לדעתי. רב חנינא אמר מהכא שמעי בת וראי והטי אונן ושכחי עמך ובית אביך וגו'. קשו קראי אהדדי לא קשיא הא בגדול הא בקטן. כי אתא רב דימי אמר: אמרי במערבא: רבי מאיר אכל תחלא ושדא שיחלא לברא. דרש רבא מאי דכתיב אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל וגו' למה נמשלו תלמידי חכמים לאגוז? לומר לך מה אגוז זה אף על פי שמלוכלך בטיט ובצואה אין מה שבתוכו נמאס אף תלמיד חכם אף על פי שסרח אין תורתו נמאסת. אשכחיה רבה בר שילא לאליהו אמר ליה: מאי קא עביד הקדוש ברוך הוא? אמר ליה: קאמר שמעתא מפומייהו דכולהו רבנן ומפומיה דרבי מאיר לא קאמר. אמר ליה אמאי? משום דקא גמר שמעתא מפומיה דאחר. אמר ליה: אמאי?! רבי מאיר רמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק! אמר ליה השתא קאמר מאיר בני אומר בזמן שאדם מצטער שכינה מה לשון אומרת קלני מראשי קלני מזרועי, אם כך הקדוש ברוך הוא מצטער על דמן של רשעים – קל וחומר על דמן של צדיקים שנשפך.</p>

תלמוד ירושלמי מסכת חגיגה ב, א, עז ע"ב-ע"ג	תלמוד בבלי מסכת חגיגה יד ע"ב - טז ע"ב
	<p>אשכחיה שמואל לרב יהודה דתלי בעיברא דדשא וקא בכי, אמר ליה שיננא מאי קא בכית?</p> <p>אמר ליה מייזוטרא מאי דכתיב בהו ברבנן איה סופר איה שוקל איה סופר את המגדלים איה סופר שהיו סופרים כל אותיות שבתורה איה שוקל שהיו שוקלים קלין וחמורין שבתורה איה סופר את המגדלים שהיו שונין שלש מאות הלכות במגדל הפורח באויר, ואמר רבי אמי תלת מאה בעיי בעו דואג ואחיתופל במגדל הפורח באויר ותנן שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא, אנן מה תהוי עלן?</p> <p>אמר ליה: שיננא טינא היתה בלבם.</p>
	<p>אחר מאי?</p> <p>זמר יווני לא פסק מפומיה. אמרו עליו על אחר בשעה שהיה עומד מבית המדרש הרבה ספרי מינין נושרין מחיקו.</p>
	<p>שאל נימוס הגרדי את רבי מאיר כל עמר דנחית ליורה סליק, אמר ליה: כל מאן דהוה נקי אגב אימיה סליק, כל דלא הוה נקי אגב אימיה לא סליק.</p>
	<p>רבי עקיבא עלה בשלום וירד בשלום</p> <p>ועליו הכתוב אומר משכני אחרך נרוצה ואף רבי עקיבא בקשו מלאכי השרת לדוחפו אמר להם הקדוש ברוך הוא הניחו לזקן זה שראוי להשתמש בכבודו.</p>